



JURIDISKA FAKULTETEN

VID LUNDS UNIVERSITET

Hilda Eriksson

# Drastiska situationer kräver drastiska åtgärder

När vitet kan dömas ut före vitesföreläggandets laga-  
kraftvinnande till skydd för liv och hälsa

JURM02 Examensarbete

Examensarbete på juristprogrammet

30 högskolepoäng

Handledare: David Dryselius

Termin: VT26

# Innehåll

Summary.....	4
Sammanfattning.....	5
Förord.....	6
1 Inledning.....	7
1.1 Bakgrund och syfte.....	7
1.2 Frågeställningar.....	8
1.3 Avgränsningar.....	8
1.4 Begreppsliga utgångspunkter.....	9
1.5 Metod och material.....	10
1.6 Forskningsläge.....	16
1.7 Disposition.....	17
2 Om vitesinstitutet.....	19
2.1 Viten i offentlig rätt.....	19
2.2 Vitets föreläggande – det första beslutet.....	20
2.2.1 Föreläggandets funktion.....	20
2.2.2 Krav på vitesföreläggandet.....	20
2.2.3 Vitesbeloppets bestämmande.....	21
2.3 Utdömmande av vite – det andra beslutet.....	21
2.3.1 Ansökan och processordning.....	21
2.3.2 Prövningen i utdömandemålet.....	22
2.3.3 Utdömandets funktion och verkställighet.....	24
3 Laga kraft och verkställbarhet.....	25
3.1 Laga kraft som huvudregel.....	25
3.2 Inhibition.....	27
4 Uppsatsens problem – omedelbart gällande vitesförelägganden.....	29
4.1 Bakgrund till Brandskyddsfallet.....	29
4.2 Underinstansernas bedömning.....	30
5 Vitet som sanktion och påtryckning.....	32
5.1 Vitets historiska utveckling.....	32
5.2 Viteslagens tillkomst.....	33
6 Vitets straffliknande karaktär.....	36
6.1 Vitets dubbla funktion i ett konkret fall.....	36
6.2 Processuella konsekvenser i praxis.....	36
6.3 RÅ 80 2:53 och HFD 2024 ref. 4.....	38
6.3.1 RÅ 80 2:53.....	38
6.3.2 HFD 2024 ref. 4.....	38

6.4	Kravet på lagstöd.....	41
6.5	Kommentar till Högsta förvaltningsdomstolens domskäl....	43
7	Effektivitet.....	46
7.1	Balansen mellan effektivitet och rättssäkerhet.....	46
7.2	Situationer då effektivitet fått större genomslag .....	47
7.2.1	MÖD i mål nr 891–11.....	48
7.2.2	MÖD i mål nr P 9835–17 .....	49
7.2.3	KR i mål nr 4337–19 .....	50
7.2.4	KR i mål nr 5711–20 .....	53
7.3	Sammanfattande kommentarer.....	54
8	Hur ska HD döma i Brandskyddsfallet?.....	56
8.1	Högsta domstolens möjliga vägar .....	56
8.2	Skolfallet som huvudregel.....	57
8.3	Invändningar mot ett begränsat undantag .....	61
8.4	Slutsats .....	62
	Käll- och litteraturförteckning .....	64

## Summary

The conditional fine in public law constitutes a key means of coercion to compel individuals to act in accordance with an authority's decision. The system of conditional fines consists of two decisions: a decision to issue an order subject to a conditional fine and a decision to impose the conditional fine. The decision to impose the fine is contingent upon the first decision – the order subject to a conditional fine – since it presupposes that the addressee has violated the order. At the same time, the fine, particularly its imposition, is characterized by a dual nature: it functions as a means of pressure but also has punitive features. This thesis questions whether these punitive features should give rise to procedural consequences without a clear explanation of why the punitive aspect should be decisive.

The thesis addresses the tension between the effectiveness of the conditional fine as a means of pressure and the individual's interest in legal certainty through awaiting a final decision. The thesis aims to examine in greater detail whether the fine may be imposed before the underlying order has become final, provided that the order is immediately enforceable in order to protect life and health. This issue is currently before the Supreme Court in a case referred to in the thesis as *Brandskyddsfallet*. HFD 2024 ref. 4 expresses a restrictive stance, holding that the imposition of a fine requires that the order has become final. However, the ruling does not apply to situations where the interest to be protected concerns life and health, which leaves room for a more nuanced interpretation. The provisions of the Swedish Act on Conditional Fines and the legislature's intentions suggest that the application of the law is not intended to be overly rigid.

The thesis adopts a legal dogmatic method, using traditional legal sources as the basis for its analysis and discussion. These are used to examine and determine the applicable law. Particular emphasis is placed on the structure of the conditional fine system, the rules on enforceability in administrative law, and the provisions that permit immediate enforcement. In addition, the legal nature of the fine and the significance of the principle of legality in relation to considerations of effectiveness are addressed.

The conclusion is that HFD 2024 ref. 4 should be understood as a general rule, not as an absolute prohibition. For a fine to be imposed, the order must be immediately enforceable by law and it must aim to protect life and health. Nor may the immediate enforceability of the order have been suspended through a stay of enforcement in relation to the relevant violation. The conclusion of the thesis is primarily motivated by the fact that a strict requirement of finality risks weakening the fine's function as an effective means of pressure.

# Sammanfattning

Det offentlighetsrättsliga vitet utgör ett centralt påtryckningsmedel för att få enskilda att agera i enlighet med myndighetens beslut. Vitesinstitutet består av två beslut: beslut om vitesföreläggande och beslut om utdömande av vite. Beslutet att döma ut vitet är beroende av det första beslutet, vitesföreläggandet, eftersom det förutsätter att adressaten har brutit mot föreläggandet. Samtidigt kännetecknas vitet, särskilt dess utdömande, av en dubbelsidighet: det fungerar som ett påtryckningsmedel men har också straffliknande drag. Uppsatsen ifrågasätter om dessa straffliknande drag bör medföra processuella konsekvenser utan en tydlig motivering.

Uppsatsen behandlar spänningen mellan vitets effektivitet som påtryckningsmedel och den enskildes rättssäkerhetsintresse av att invänta laga kraft. Uppsatsen syftar till att närmare utreda om vitet kan dömas ut innan det bakomliggande föreläggandet har vunnit laga kraft under förutsättning att föreläggandet gäller omedelbart till skydd för liv och hälsa. Frågan är nu uppe hos Högsta domstolen i ett mål som uppsatsen benämner Brandskyddsfallet. HFD 2024 ref. 4 ger uttryck för en restriktiv hållning, där domstolen uttalade att ett utdömande av vite förutsätter att föreläggandet vunnit laga kraft. Avgörandet rör emellertid inte situationer där skyddsintresset avser liv och hälsa, vilket lämnar utrymme för en mer nyanserad tolkning. Bestämmelserna i viteslagen och lagstiftarens intentioner talar för att rättstillämpningen inte är avsedd att vara alltför fyrkantig.

Uppsatsen använder en rättsdogmatisk metod där lagtext, förarbeten och rättspraxis utreds för att fastställa gällande rätt. Särskild vikt läggs vid vitesinstitutets konstruktion, reglerna om verkställbarhet i förvaltningsrätten samt de bestämmelser som möjliggör omedelbar verkställighet. Därutöver behandlas vitets rättsliga karaktär och betydelsen av legalitetsprincipen i relation till effektivitetsöverväganden.

Slutsatsen är att HFD 2024 ref. 4 ska förstås som en huvudregel, inte som ett absolut förbud mot att döma ut vitet före föreläggandet har vunnit laga kraft. För att vitet ska kunna dömas ut krävs att föreläggandet gäller omedelbart enligt lag, att det syftar till att skydda liv och hälsa och att inhibition inte har meddelats för vitesföreläggandet. Uppsatsens slutsats motiveras främst av att ett strikt krav på laga kraft riskerar att försvaga vitets funktion som effektivt påtryckningsmedel, vilket är ett problem som lagstiftaren genom viteslagen försökte motverka. Samtidigt måste en sådan tolkning vara förenlig med legalitetsprincipens krav på lagstöd, särskilt eftersom det offentlighetsrättsliga vitet utgör en betungande åtgärd. Sammantaget landar uppsatsen i att avsaknaden av laga kraft inte i sig hindrar utdömande av vite i Brandskyddsfallet.

# Förord

Med detta arbete sätter jag punkt för min studietid. Jag vill börja med att rikta ett stort tack till min handledare David Dryselius. Dina synpunkter har varit ovärderliga. Det har dessutom varit riktigt roligt att bolla idéer med dig.

Studietidens slut innebär också att det är dags att tacka Lund för fyra och ett halvt år. Det känns bra. Jag är så nöjd med mina år i Lund och kommer alltid att se tillbaka på tiden här med glädje. För det vill jag rikta det största tacket till mina vänner, både er jag fann i början och er som kommit in i slutet. Det har varit underbart att få skratta med er längs vägen. Jag ser så mycket fram emot vad vi ska hitta på härnäst.

Lund, maj 2026,

*Hilda Eriksson*

# 1 Inledning

## 1.1 Bakgrund och syfte

Vitet är ett av de påtryckningsmedel som myndigheter har för att få enskilda att göra eller inte göra något. Vitesinstitutet består av två förvaltningsbeslut. Det första beslutet är själva vitesföreläggandet. I det anges vad den enskilde, det vill säga adressaten, ska göra eller avstå från att göra. Beslutet är kopplat till ett vite, alltså ett bestämt belopp som kan behöva betalas av adressaten om adressaten inte följer påbudet eller förbudet.<sup>1</sup> Om adressaten inte följer föreläggandet får den myndighet som har meddelat vitesföreläggandet ansöka hos domstol om att vitet ska dömas ut.<sup>2</sup> Beslutet att döma ut vitet är därmed det andra ledet i institutet. Det fattas som huvudregel av förvaltningsdomstol och förutsätter att det finns ett bakomliggande vitesföreläggande som den enskilde dessutom brutit mot.<sup>3</sup>

Samtidigt som vitet syftar till att påverka den enskildes handlande har vitet ansetts ha en straffliknande karaktär, vilket innebär att det är på gränsen mellan effektiv tillsyn och sanktionering.<sup>4</sup> Denna dubbelhet har aktualiserat frågan om när ett vite får dömas ut.<sup>5</sup>

Utgångspunkten i svensk rätt är att beslut måste vinna laga kraft innan de kan verkställas. För vitesförelägganden innebär det att adressaten som huvudregel inte är skyldig att rätta sig efter föreläggandet förrän beslutet blivit slutligt. Detta motiveras av rättssäkerhetsskäl: adressaten ska kunna få föreläggandets laglighet och innehåll slutligt prövat innan beslutet får bindande verkan mot adressaten.<sup>6</sup> Eftersom utdömandet av vitet förutsätter att det finns ett gällande föreläggande som adressaten har brutit mot, kan vitet som huvudregel inte heller dömas ut innan föreläggandet har vunnit laga kraft.<sup>7</sup> Samtidigt har lagstiftaren bedömt att vissa beslut ska gälla omedelbart, trots att de inte vunnit laga kraft.<sup>8</sup>

Den omedelbara verkställigheten syftar till att skyndsamt undanröja risker så att skyddsvärda intressen, som liv och hälsa, inte äventyras under tiden ett beslut prövas. Av det följer att vitesföreläggandet blir omedelbart gällande gentemot adressaten. Om adressaten inte följer ett omedelbart gällande föreläggande, har adressaten brutit mot det, oavsett om föreläggandet har vunnit laga kraft eller inte. Samtidigt saknas det uttryckliga bestämmelser om när ett

---

<sup>1</sup> 2 och 3 §§ lag (1985:206) om viten.

<sup>2</sup> 6 § viteslagen.

<sup>3</sup> Högsta förvaltningsdomstolen i mål 4429–22.

<sup>4</sup> Se bl.a. NJA 2021 s. 490.

<sup>5</sup> Högsta domstolens beslut i mål nr P 3967–25.

<sup>6</sup> Von Essen, (2024) s. 245.

<sup>7</sup> Lavin (1978) Offentlighetsligt vite II s. 32.

<sup>8</sup> Se exempelvis 11 kap. 38 § plan- och bygglag (2010:900), 7 kap. 23 § skollag (2010:800).

vite som är knutet till ett omedelbart gällande föreläggande, tidigast får dömas ut. Avsaknaden av sådana regler gör rättstillämpningen osäker.<sup>9</sup>

Domstolarna har varit splittrade. Vissa avgöranden har betonat effektivitets-skäl, särskilt när föreläggandet avsett skydd för liv och hälsa. Andra har framhållit vitets straffliknande karaktär och värnat om rättssäkerheten genom kravet på laga kraft. Mot denna bakgrund ställdes frågan på sin spets hos Högsta förvaltningsdomstolen som landade i att vitet inte får dömas ut. Avgörandet rörde dock inte en situation där skyddet för liv och hälsa var det bärande intresset.<sup>10</sup>

Men trots Högsta förvaltningsdomstolens till synes tydliga avgörande har Högsta domstolen år 2025 meddelat prövningstillstånd i frågan om vitet kan dömas ut utan att föreläggandet vunnit laga kraft. Målet, som i uppsatsen kommer att benämnas Brandskyddsfallet, gäller denna gång – till skillnad från i Högsta förvaltningsdomstolen – ett föreläggande till skydd för liv och hälsa.<sup>11</sup> På så sätt skiljer sig målet i Högsta domstolen från målet i Högsta förvaltningsdomstolen, vilket gör att rättsläget kring detta slags föreläggande fortfarande är osäkert. Det är också utifrån detta oklara rättsläge som uppsatsen är skriven, och mitt syfte med uppsatsen är att visa att vitet kan dömas ut innan föreläggandet vunnit laga kraft, men att det i så fall krävs att föreläggandet gäller omedelbart till skydd för liv och hälsa.

## 1.2 Frågeställningar

För att uppfylla syftet besvaras följande övergripande frågeställning:

- Utgör avsaknaden av vitesföreläggandets laga kraft ett hinder mot att döma ut vitet i Brandskyddsfallet?

För att besvara den övergripande frågeställningen behandlas två underfrågor:

- i. Hur ska HFD 2024 ref. 4 förstås?
- ii. Hur bör avvägningen mellan rättssäkerhet och effektivitet göras när ett omedelbart gällande vitesföreläggande syftar till att skydda liv och hälsa?

## 1.3 Avgränsningar

För det första avgränsas uppsatsen till att behandla frågan om utdömande av vite före det bakomliggande vitesföreläggandet vunnit laga kraft, i situationer

---

<sup>9</sup> Prop. 2016/17:180 s. 326, Lavin (2024) s. 225 ff.

<sup>10</sup> Se bl.a. Mark- och miljödomstolen vid Svea hovrätts dom i mål nr P 9835—17, Kamrätten i Stockholms dom i mål nr 4337–19, HFD 2024 ref. 4.

<sup>11</sup> Högsta domstolens beslut i mål nr P 3967–25.

där föreläggandet enligt plan- och bygglagen ska gälla omedelbart till skydd för liv och hälsa. Fokus ligger särskilt på den reglering i 11 kap. plan- och bygglagen som aktualiseras i det mål som är föremål för prövning i Högsta domstolen. Andra regelverk behandlas endast i den utsträckning de behövs som jämförelsematerial eller för att belysa den aktuella problemställningen. Avgränsningen motiveras av att uppsatsen därigenom kan ge en mer fördjupad analys av den reglering som står i centrum för prövningen.

Vidare gör uppsatsen inte anspråk på att ge en generell framställning av avvägningen mellan legalitetsprincipen och effektivitetshänsyn inom förvaltningsrätten. Denna fråga behandlas i stället endast i den utsträckning som krävs för att analysera frågan om utdömning av vite. Avgränsningen görs av tids- och utrymmesskäl. Avvägningen har dessutom behandlats av Lebeck varför det också finns ett begränsat undersökningsvärde.<sup>12</sup>

Eftersom en ansökan om utdömning av vite kan prövas av både allmän domstol och allmän förvaltningsdomstol handläggs ansökan enligt olika regelverk hos de respektive domstolarna. Som huvudregel prövas ansökan om utdömning av vite av allmän förvaltningsdomstol enligt förvaltningsprocesslagen. I vissa fall föreskriver speciallagstiftning att annan domstol ska pröva ansökan. I mål enligt plan- och bygglagen prövas frågan i stället av mark- och miljödomstolarna, där lagen om mark- och miljödomstolar och ärendelagen blir tillämpliga. Det finns därmed anledning att notera att frågan kan handläggas enligt olika processuella regelverk beroende på vilket materiellt regelverk vitesföreläggandet grundas på. En närmare jämförelse mellan förvaltningsprocesslagen, ärendelagen och rättegångsbalkens regler om bötesmål vore intressant att göra, för att se om utfallet i målet kan bli annorlunda beroende på vilket processrättsligt regelverk som tillämpas. En sådan jämförelse är emellertid en omfattande undersökning, varför jag varken har tid eller utrymme att göra en sådan. I uppsatsen behandlas processordningen därför endast i den utsträckning som krävs för att förklara varför samma principiella fråga kan aktualiseras både i Högsta förvaltningsdomstolen och Högsta domstolen.

## 1.4 Begreppsliga utgångspunkter

Effektivitet och rättssäkerhet är två omfattande begrepp. Med ”rättssäkerhet” avses framför allt den enskildes skydd mot godtycklig maktutövning, vilket i denna uppsats främst tar sig till uttryck i krav på lagstöd och förutsebarhet. Rättssäkerhet innebär även att den enskilde ska vara skyddad mot statligt maktmissbruk genom att det allmänna åläggs vissa begränsningar i utövandet av offentlig makt. Detta innefattar att den enskilde, med rimlig grad av säkerhet, ska kunna förutse de rättsliga konsekvenserna av sitt handlande och anpassa sitt beteende därefter.<sup>13</sup> Samtidigt vill jag betona att rättssäkerhet i detta

---

<sup>12</sup> Se Lebeck, *Legalitetsprincipens grunder i förvaltningsrätten*, 2018.

<sup>13</sup> Conradson m.fl. (2018) s. 39, Frändberg (2019) s. 25 f.

sammanhang inte förstås som ett absolut krav, utan ett intresse som rättstillämpningen måste väga mot andra intressen, som effektivitet.<sup>14</sup>

Kravet på lagstöd ger uttryck för legalitetsprincipen. Legalitetsprincipen är väl etablerad del av rättsordningen och är grundlagsfäst<sup>15</sup> Det är däremot svårare att närmare precisera vad legalitetsprincipen faktiskt innebär. Den kommer endast fragmentariskt till uttryck i lagstiftningen och har inte ett entydigt innehåll som en fast rättsregel. Dessutom varierar den mellan olika rättsområden.<sup>16</sup>

I uppsatsen låter jag legalitetsprincipen förstås som en konstitutionellt grundad rättsprincip. Genom sin klassificering som en rättsprincip är den mer flexibel och tolkningsberoende. Det är genom domstolarnas praxis som principens innehåll konkretiseras, varför praxis inte är ett komplement utan utgör en central del av principen. Det är således oundvikligt att legalitetsprincipens innebörd i stor utsträckning är en tolkningsfråga.<sup>17</sup>

Med ”effektivitet” avses i uppsatsen att den förvaltningsrättsliga regleringen ska möjliggöra ett snabbt, enkelt och billigt genomförande av offentliga beslut samtidigt som regleringen får praktiskt genomslag och uppnår sitt ändamål.<sup>18</sup>

## 1.5 Metod och material

Uppsatsen är en rättsdogmatisk studie som avser att utreda om ett förvaltningsrättsligt vitesföreläggande som ännu inte vunnit laga kraft kan ligga till grund för att döma ut vitet i situationer där föreläggandet gäller omedelbart till skydd för liv och hälsa. För att uppnå detta syfte fastställer jag gällande rätt mot bakgrund av vitesinstitutets konstruktion, det bakomliggande skyddsintresset för omedelbart gällande viten samt det processrättsliga lagstöd och den rättspraxis som finns.

I och med att vitet tillskrivits en straffliknande karaktär aktualiseras samtidigt kravet på tydligt lagstöd och förutsebarhet. Med detta som kärna har jag valt att använda den rättsdogmatiska metoden, med fokus på att systematisera och analysera gällande rätt utifrån legalitetsprincipen och de effektivitetshänsyn som bär upp regleringen. Denna avvägning mellan effektivitet och rättssäkerhet utgör dessutom ett genomgående drag i förvaltningsrätten, vilket ytterligare motiverar en analys av denna balansgång.<sup>19</sup>

---

<sup>14</sup> Lebeck (2018) s. 68.

<sup>15</sup> 1 kap. 1 § regeringsformen (1974:152).

<sup>16</sup> 1 kap. 1 § 3 st. och 2 kap. 10 § regeringsformen, 5 § 1 st. förvaltningslag (2017:900), Lebeck (2018) s. 23.

<sup>17</sup> Lebeck (2018) s. 23-31, 1 kap. 1 § 3 st regeringsformen.

<sup>18</sup> I enlighet med 9 § förvaltningslagen.

<sup>19</sup> Se till exempel 9 § förvaltningslagen.

Viktigt att lyfta fram är att den rättsdogmatiska metoden är omdiskuterad, både vad gäller definition och räckvidd.<sup>20</sup> I den rättsvetenskapliga litteraturen har särskilt gränserna för vilka typer av argument som kan föras diskuterats.<sup>21</sup> Trots skilda uppfattningar råder dock relativ enighet om att kärnan i den rättsdogmatiska metoden består i att fastställa gällande rätt.<sup>22</sup> Gällande rätt, *de lege lata*, är den rätt som kan utläsas ur erkända rättskällor, där konkurrerande föreställningar om rätt och rättvisa inte beaktas.<sup>23</sup>

Den rättsdogmatiska metoden bygger alltså på de allmänt accepterade rättskällorna lag, förarbeten och rättspraxis.<sup>24</sup> Vad som räknas som rättskällor följer av den så kallade rättskälleläran. Enligt bland annat Dryselius bygger rättskälleläran på en sedvanerättslig norm kallad erkänningsregeln. Regeln är inte lagfäst, utan bygger på att kollektivet, bestående av svenska jurister, i praktiken behandlar vissa källor som rättskällor. Genom att jurister regelmässigt använder lag, förarbeten och rättspraxis som källor får de status som rättskällor. En rättskälla är en rättskälla för att rättstillämparen, exempelvis domaren, tillämpar regeln såsom den står i källan, därför att det står där.<sup>25</sup>

Den rättsvetenskapliga doktrinen är därför inte en rättskälla eftersom dess innehåll saknar normativt bindande verkan. Det finns dock de, exempelvis Kleineman, som menar att rättsvetenskaplig doktrin bör beaktas som en rättskälla, om än med varierande styrka.<sup>26</sup>

Doktrin kan visserligen övertyga en domare om att en viss lösning är god men domaren dömer då inte enligt doktrin därför att det står i doktrinen utan därför att lösningen framstår som rättsligt övertygande. Doktrin är således en sekundärkälla.<sup>27</sup> Sammanfattningsvis ansluter jag mig till den uppfattning som bland annat Dryselius, Dahlman och Arvidsson företräder, nämligen att rättsvetenskaplig doktrin inte ska tillmätas rättskällestatus.

Tidigare har den dominerande uppfattningen varit att den rättsdogmatiska metoden enbart tillåter argumentation *de lege lata*.<sup>28</sup> Med argumentation *de lege lata* avses en analys av vad som utgör gällande rätt, det vill säga hur rättsregler ska tolkas och tillämpas.<sup>29</sup> Den som velat föra ett mer värderande resonemang har då ansetts behöva använda en rättsanalytisk alternativt rättspolitisk metod.<sup>30</sup> Idag är det emellertid vanligt förekommande och accepterat

---

<sup>20</sup> Gunnarsson & Svensson (2023) s. 102 och 141.

<sup>21</sup> Kleineman (2025) s. 45.

<sup>22</sup> Gunnarsson & Svensson (2023) s. 10.

<sup>23</sup> Lyles (2025) s. 100.

<sup>24</sup> Gunnarsson & Svensson (2023) s. 10 och 105.

<sup>25</sup> Dahlman & Arvidsson (2024) s. 106, Dryselius (2022) s. 37.

<sup>26</sup> Dahlman & Arvidsson (2024) s. 107, Kleineman (2025) s. 25.

<sup>27</sup> Dahlman & Arvidsson (2024) s. 106 f.

<sup>28</sup> Kleineman (2025) s. 45, Lehrberg (2022) s. 281.

<sup>29</sup> Kleineman (2025) s. 45, Lehrberg (2022) s. 281.

<sup>30</sup> Gunnarsson & Svensson (2023) s. 105.

att även argumentation *de lege ferenda* förs inom den rättsdogmatiska metoden, särskilt när analysen syftar till att belysa spänningar eller oklarheter.<sup>31</sup>

Det finns olika argumentationslinjer om hur extensivt *de lege lata* ska tolkas. Dworkin företräder en extensiv tolkning av *de lege lata* och menar att rättsordningen är principiellt heltäckande. Även i vad han kallade *hard cases* finns ett svar. Rättens innehåll består enligt honom inte enbart av uttryckliga regler utan även av rättsliga principer. Rättigheter och skyldigheter kan därför föreligga även när ingen uttrycklig regel är direkt tillämplig, eftersom de i stället kan grundas i sådana principer. Det finns därmed inte något normativt tomrum att fylla ut. Rättstillämparen skapar således inte ny rätt *de lege ferenda*, utan identifierar de rättigheter och skyldigheter som redan existerar. Dworkins teori avfärdar således föreställningen att rättstillämparen i *hard cases* träder ut ur gällande rätt och agerar normskapande.<sup>32</sup>

I motsats till Dworkin ansåg Hart att *de lege lata* inte är fullständig. Enligt Hart är rättsregler formulerade så att de fungerar väl inom sin så kallade kärna, det vill säga i tydliga fall. Utanför kärnan finns emellertid gränsfall där det inte alltid finns ett givet svar inom *de lege lata*. När en regel inte klart omfattar det aktuella fallet ställs domaren inför olika lösningar. Hart beskrev detta som att domaren utövar diskretion. Det innebär inte att domaren dömer utifrån tycke och smak, utan att han eller hon måste väga olika intressen mot varandra och fatta ett rimligt beslut i en situation där rätten inte ger entydig vägledning. I dessa fall är rättsläget alltså oklart. Således får domstolen en i viss mån normskapande roll.<sup>33</sup>

Mot bakgrund av de redovisade perspektiven landar jag i slutsatsen att Harts synsätt ger en mer realistisk bild av hur rättsordningen ser ut. Jag menar att gällande rätt inte är fullständig och att det därmed uppkommer situationer där rättstillämparen måste ta ställning mellan olika möjliga lösningar. Det innebär också att det finns ett utrymme för *de lege ferenda*-resonemang, särskilt när rättsläget är oklart.

Eftersom den rättsdogmatiska metodens exakta omfång är svår att närmare precisera anser jag det mer ändamålsenligt att redogöra för hur metoden faktiskt har tillämpats i uppsatsen. Jag har använt metoden för att identifiera och analysera gällande rätt, men också för att synliggöra den spänning som uppstår när vitets straffliknande karaktär åberopas i rättstillämpningen i relation till behovet av omedelbar verkställighet där skyddet för liv och hälsa står i centrum. Mot denna bakgrund prövar jag olika tolkningslinjer mot varandra. Avslutningsvis för jag, med utgångspunkt i rättskällorna, argument för hur gällande rätt bör förstås och tillämpas. Uppsatsen innehåller således inte bara

---

<sup>31</sup> Jareborg (2004) s. 4.

<sup>32</sup> Dworkin (1978) s. 81.

<sup>33</sup> Hart (1961) s. 124 f.

deskriptiva inslag *de lege lata*, utan är skriven utifrån att argument *de lege ferenda* också rymms inom den rättsdogmatiska metoden.

Vidare menar Kleineman att olika rättsområden aktualiserar olika metodologiska överväganden. Övervägandena påverkar vilka principer och tolkningsideal som bör ges särskild tyngd inom den rättsdogmatiska metoden.<sup>34</sup> Eftersom uppsatsen handlar om förvaltningsrättsliga viten, som har tillskrivits en straffliknande karaktär, tangerar uppsatsens frågeställningar även det straffrättsliga området.<sup>35</sup>

Inom straffrätten har legalitetsprincipen en särskilt stark ställning och kommer till uttryck i 2 kap. 10 § regeringsformen, 1 kap. 1 § brottsbalken och artikel 7 i EKMR. Principen innebär att ingen får straffas utan stöd i lag, vilket inom straffrätten har tolkats restriktivt i praxis.<sup>36</sup>

Dessa aspekter gör sig emellertid gällande även inom förvaltningsrätten, där åtgärder som innebär ingripanden i den enskildes personliga eller ekonomiska förhållanden förutsätter ett tydligt lagstöd. Detta kommer till uttryck i såväl regeringsformen som från Högsta förvaltningsdomstolens praxis.<sup>37</sup> Samtidigt präglas förvaltningsrätten även av andra hänsynstaganden, såsom behovet av effektiva och ändamålsenliga myndighetsingripanden. Kravet på lagstöd kan därför inte förstås isolerat, utan måste vägas mot de intressen som den aktuella regleringen syftar till att skydda.<sup>38</sup>

Mot denna bakgrund finner jag inte skäl att låta straffrättens restriktiva syn på lagstöd vara styrande för uppsatsen. Eftersom vitet utgör en förvaltningsrättslig åtgärd diskuteras frågorna i uppsatsen utifrån förvaltningsrättsliga utgångspunkter, där legalitetsprincipen beaktas som en central rättssäkerhetsprincip samtidigt som hänsyn tas till de effektivitetsskäl som bär upp regleringen om vite.

Uppsatsen utgår från viteslagen samt de relevanta bestämmelser i speciallagstiftning där förelägganden föreskrivs gälla omedelbart, framför allt plan- och bygglagen. Även bestämmelser i annan speciallagstiftning, exempelvis smittskyddslagstiftning, används som jämförelsematerial. Lagtexten utgör utgångspunkt för uppsatsen, men eftersom det saknas bestämmelser som reglerar tidpunkten för vitets utdömande används förarbeten för att belysa lagstiftarens syfte och de avvägningar som ligger bakom. Förarbetena till viteslagen, prop. 1984/85:96 och SOU 1982:21, är förhållandevis kortfattade. För att

---

<sup>34</sup> Kleineman (2025) s. 37 f.

<sup>35</sup> Se bl.a. NJA 2021 s. 490 p.10 där HD tillmäter vite med straffrättslig karaktär.

<sup>36</sup> Lebeck (2018) s. 23.

<sup>37</sup> 8 kap. 2 och 3 §§ regeringsformen lästa tillsammans, Lebeck (2018) s. 110, HFD 2025 ref. 23.

<sup>38</sup> HFD 2011 ref 50, Lebeck (2018) s. 291.

komplettera och fördjupa diskussionen av vitesinstitutets systematik har dessa förarbetsuttalanden lästs tillsammans med rättsvetenskaplig litteratur.

Som nämnts tillmäter jag inte doktrin rättskällestatus. Doktrinen har emellertid en viktig funktion, eftersom den bidrar till att systematisera, förklara och problematisera rättskällorna. Den används därför inte som en normativ grund i sig, utan som en sekundärkälla för att förklara gällande rätt. Detta ger mig möjligheten att göra en välgrundad bedömning av de olika tolkningsalternativ som finns.

En central del av doktrinen utgörs av Lavins arbeten om det offentlighetsrättsliga vitet. Särskilt används *Viteslagstiftningen – En kommentar*, vilken ger en systematisk genomgång av viteslagen. Även Lavins äldre arbeten, såsom *Offentlighetsrättsligt vite I och II*, används. Eftersom dessa är publicerade före 1985 års viteslag används de främst för att belysa vitesinstitutets historiska utveckling och den äldre förståelsen av vitet. För att bredda den historiska framställningen används även litteratur skriven av Fahlbeck, Petrén och Wetter. Dessa verk behandlas med hänsyn till att de skrevs i ett annat rättsläge, men är relevanta för att visa hur vitet över tid har rört sig från att förknippas med straff till att främst förstås som ett handlingsdirigerande tvångsmedel.

Lavins arbete tillmäts särskild betydelse eftersom han under lång tid har arbetat med det offentlighetsrättsliga vitet. Lavin inledde sin karriär med forskning om vitesinstitutet och deltog som expert i den så kallade Viteskommittén, vilken utarbetade förslaget till viteslagen.<sup>39</sup> Därtill återkommer hans arbete återkommande i praxis i mål som rör viten.<sup>40</sup> Mot denna bakgrund anser jag att hans framställning framstår som särskilt auktoritativ i frågor rörande vitesinstitutet.

Vidare har Lebecks bok *Legalitetsprincipen i förvaltningsrätten* varit en central källa. Som Lebeck själv påpekar har den befintliga doktrinen om legalitetsprincipen i stor utsträckning fokuserat på dess tillämpning inom straffrätten och skatterätten.<sup>41</sup> Därmed är Lebecks framställning till stor nytta för denna uppsats, som tar legalitetsprincipen som utgångspunkt i ett förvaltningsrättsligt sammanhang.

Flodgrens arbete om felparkeringsavgifter används som jämförelsematerial. Arbetet behandlar inte vitet, men bidrar till analysen av offentlighetsrättsliga sanktioner som får verkningar innan slutlig prövning och som samtidigt har tillskrivits straffliknande drag. Jämförelsen används därför inte för att likställa

---

<sup>39</sup> Lavin (2020) s. 16–17.

<sup>40</sup> Se till exempel HFD 2025 ref. 23, NJA 2022 s. 934, NJA 2022 s. 459, NJA 2021 s. 490, NJA 2020 s. 893, NJA 2020 s. 832.

<sup>41</sup> Lebeck (2018) s. 23.

felparkeringsavgifter med viten, utan för att belysa hur rättsordningen i vissa sammanhang accepterar betungande rättsverkningar innan laga kraft.

Rättspraxis har en central roll i uppsatsen. Särskild vikt läggs vid avgöranden som behandlar vitets straffliknande karaktär, kravet på laga kraft, processuella frågor och legalitetsprincipens betydelse. Även avgöranden som inte handlar om frågan om laga kraft, såsom avgörandet om delgivning genom spikning, används eftersom de visar vilka processuella konsekvenser domstolar har knutit till vitets straffliknande karaktär.

Uppsatsen behandlar också äldre praxis och äldre doktrin. Syftet är att visa hur den historiska förståelsen av vite har påverkat dagens syn på institutet. Den historiska genomgången används för att undersöka om föreställningen om vitets straffliknande karaktär vilar på självständiga och bärkraftiga skäl i dagens rättstillämpning, eller om den kan förstås som en rättshistorisk kontinuitet.<sup>42</sup>

Därutöver används exempel från det allmänna språkbruket, såsom medierapportering, för att illustrera den återkommande sammanblandningen mellan vite och straff. Sådant material används inte som rättskälla, utan endast för att belysa hur föreställningen om vitet som straffliknande kan upprätthållas även utanför den rättsliga diskussionen.

Vid sidan av prejudikat från högsta instans beaktas underrättsavgöranden. Dessa saknar förvisso prejudikatvärde, men kan ändå få betydelse i ett oklart rättsläge genom att visa vilka tolkningslinjer som förekommit i rättstillämpningen. Jag är medveten om att det inte är möjligt att redogöra för alla underrättsavgöranden som berör förhållandet mellan vitets utdömande och föreläggandets lagkraftvinnande. Trots detta väljer jag att beakta avgöranden från underrätter eftersom de visar hur vitesinstitutet hanteras rutinmässigt i rättstillämpningen, till skillnad från mål hos högsta instans där frågeställningen typiskt sett är mer principiellt tillspetsad.

Särskild vikt läggs vid avgöranden från Mark- och miljööverdomstolen och kammarrätterna där fråga om utdömande före laga kraft uttryckligen har prövats. Dessa avgöranden har valt eftersom de utgör det centrala material där domstolar har accepterat, eller i vart fall inte uteslutit, att vite kan dömas ut trots att föreläggandet ännu inte vunnit laga kraft. De används inte som en bindande rättskälla, utan för att belysa en annan tolkningslinje än den Högsta förvaltningsdomstolen har förespråkat.

Därutöver beaktas underrättsavgöranden som ger uttryck för den motsatta, mer restriktiva linjen. Dessa avgöranden används för att visa hur RÅ 80 2:53 och HFD 2024 ref. 4 har fått genomslag i underrättspraxis. På så sätt används underrättsmaterialet inte för att fastställa gällande rätt, utan för att synliggöra

---

<sup>42</sup> Lavin (1978) Offentlighetsligt vite I s. 38 f.

den rättsliga osäkerhet och de konkurrerande tolkningslinjer som uppsatsens problem bygger på. Liksom underrättsavgöranden behandlas också skiljaktiga meningar i högsta instans eftersom de belyser alternativa tolkningslinjer och underliggande rättsliga spänningar.

## 1.6 Forskningsläge

Som framgått i ovanstående avsnitt har det offentlighetsrättsliga vitet behandlats ingående i doktrin, inte minst av Lavin vars arbete utgör en central källa för vitesinstitutet.<sup>43</sup> Även Fahlbeck, Petrán och Wetter har bidragit till diskussionen, särskilt i fråga om vitets rättsliga karaktär.<sup>44</sup>

Uppsatsen tar emellertid sikte på en mer avgränsad och specifik fråga, nämligen om ett vite som förenats med ett omedelbart gällande föreläggande kan dömas ut innan föreläggandet vunnit laga kraft i situationer där föreläggandet syftar till att skydda liv och hälsa.

Frågan har aktualiserats genom HFD 2024 ref. 4. I sin kommentar till avgörandet framhåller Lavin att han medvetet avstått från att ge ett entydigt svar, då den enligt honom utgör ett av de mest svårlösta problemen inom förvaltningsprocessrätten.<sup>45</sup> Vidare diskuterar Lavin avgörandet och riktar invändningar mot både majoritetens och minoritetens resonemang. Han går emellertid inte in på hur domen ska förstås i förhållande till situationer där skyddsintresset är liv och hälsa.

Även Lebeck har i sin rättsfallskommentar till HFD 2025 ref. 23 kommenterat HFD 2024 ref. 4, framför allt ur legalitetsprincipens perspektiv och frågan om krav på uttryckligt lagstöd för betungande åtgärder.<sup>46</sup> Lebeck har ytterligare utvecklat legalitetsprincipens generella roll i det förvaltningsrättsliga området i sin bok *Legalitetsprincipen i förvaltningsrätten*. Lebecks fokus ligger dock främst på legalitetsprincipens generella betydelse för tolkning av betungande förvaltningsrättslig lagstiftning, snarare än på den särskilda problematik som uppkommer när lagstiftaren samtidigt föreskrivit att ett vitesföreläggande ska gälla omedelbart till skydd för liv och hälsa.

Inte heller i förarbetena ges något entydigt svar om vitet kan dömas ut omedelbart. Viteskommittén (vars uppdrag var att arbeta fram ett förslag till viteslagen) presenterade förvisso en bestämmelse som skulle förbjuda rätten att döma ut vite utan att föreläggandet vunnit laga kraft. Förslaget om bestämmelsen berördes inte mer än att lagstiftaren valde att inte ta med bestämmelsen.<sup>47</sup>

---

<sup>43</sup> Se bl.a. Lavin (1978) Offentlighetsrättsligt vite I och II, Lavin (2017).

<sup>44</sup> Fahlbeck (1938), Petrán (1946), Wetter (1923).

<sup>45</sup> Lavin (2024) s. 227.

<sup>46</sup> Lebeck (2026) s. 139 f.

<sup>47</sup> SOU 1982:21 s. 70, Prop. 1984/85:96 s. 42.

Högsta förvaltningsdomstolen har emellertid, i HFD 2024 ref. 4, kommit fram till att vitet inte kan dömas ut om inte föreläggandet vunnit laga kraft, även vid omedelbart gällande viten. Fallet avser dock rätten till skolgång, och inte skydd för liv och hälsa. Avgörandet var dessutom ett pleniavgörande vilket aktualiseras när en fråga är särskild betydelse för rättstillämpningen. Detta talar ytterligare för rättsfrågans stora rättsliga betydelse.<sup>48</sup>

I sin Lexinokommentar till 11 kap. 37 § plan- och bygglagen skriver Blomberg och Svensson att det tidigare inte ansetts finnas något absolut hinder mot att döma ut vite innan dess att föreläggandet vunnit laga kraft, under förutsättningen att föreläggandet var omedelbart gällande.<sup>49</sup> Men efter HFD 2024 ref. 4 menar författarna att rättsläget kan ha ändrats. Bland annat lyfter de fram att Mark- och miljööverdomstolen i P 2189–25 har hänvisat till Högsta förvaltningsdomstolens avgörande som ett hinder mot att döma ut vitet.<sup>50</sup> Lavin menar också på att det är osäkert hur långt HFD 2024 ref. 4 sträcker sig. Särskilt lyfter Lavin fram att det är oklart om andra domstolar än förvaltningsrättsliga ska tillämpa rättsregeln som Högsta förvaltningsdomstolen är slagit fast.<sup>51</sup>

Med detta som bakgrund anser jag att uppsatsens relevans bygger på att HFD 2024 ref. 4 är ett nytt prejudikat vars betydelse för samtliga omedelbart gällande viten inte är klarlagd. Dessutom är frågan om vitets utdömande återigen uppe för prövning, fast denna gång hos Högsta domstolen, varför det fortfarande är att anse som ett rättsligt relevant problem.<sup>52</sup>

## 1.7 Disposition

Uppsatsen är indelad i åtta kapitel.

Kapitel två ger en översikt över vitesinstitutet. Här redogör jag för vitets grundläggande uppbyggnad, funktion och rättsliga förutsättningar. Kapitlet behandlar såväl förutsättningarna för att meddela ett vitesföreläggande som för att döma ut ett vite. Syftet är att etablera de rättsliga utgångspunkterna som krävs för att analysera uppsatsens frågeställningar.

I det tredje kapitlet tar jag upp de processrättsliga utgångspunkterna för verkställighet av förvaltningsbeslut, inklusive huvudregeln om laga kraft, undantag från denna samt det processrättsliga medlet inhibition.

---

<sup>48</sup> 4 och 5 §§ lag (1071:289) om allmänna förvaltningsdomstolar.

<sup>49</sup> Blomberg och Svensson (2025), plan- och bygglag (2010:900) 11 kap. 37 §, avsnitt 3.2 Allmänt om utdömande av vite, jfr. Mark- och miljööverdomstolens dom i mål nr M 1325-11 och Mark- och miljööverdomstolens dom i mål nr P 9835–17.

<sup>50</sup> Blomberg och Svensson (2025), plan- och bygglag (2010:900) 11 kap. 37 §, avsnitt 3.2 Allmänt om utdömande av vite, Mark- och miljööverdomstolens dom i mål nr P 2189–25.

<sup>51</sup> Lavin, Viteslagen (22 april 2026), kommentaren till 6 § under rubriken Kontroll av vitesföreläggandet.

<sup>52</sup> Högsta domstolens beslut i mål nr P 3967–25.

Kapitel fyra innehåller en redogörelse för bakgrunden till det mål som för närvarande är föremål för prövningstillstånd i Högsta domstolen. Även underinstansernas bedömningar presenteras i syfte att sätta den aktuella problematiken i sitt sammanhang.

I kapitel fem behandlas vitets komplexa karaktär. Jag lägger särskilt fokus på hur vitets dubbla funktion har beskrivits i doktrin och praxis som förvaltningsrättsligt påtryckningsmedel och dess påstådda straffliknande drag.

Det sjätte kapitlet tar sin utgångspunkt i vitets straffliknande karaktär och dess betydelse i rättstillämpningen. Därefter behandlas mer specifikt frågan om förhållandet mellan vitets utdömande och laga kraft, med särskilt fokus på HFD 2024 ref. 4.

I kapitel sju redogör jag för effektivitetsperspektivet och dess genomslag i lagstiftning och praxis. Kapitlet syftar till att belysa hur effektivitetsintressen kan motivera avsteg från kravet på laga kraft och avslutas med mina sammanfattande kommentarer till rättsfallen i ljustet av HFD 2024 ref. 4.

Uppsatsen avslutas med kapitel åtta, där mina tidigare kommentarer sammanförs och uppsatsens frågeställningar besvaras.

## 2 Om vitesinstitutet

### 2.1 Viten i offentlig rätt

Vitet är ett av det allmännas viktigaste påtryckningsmedel för att förmå enskilda att följa myndighetens beslut. Vite är ett framåtsyftande tvångsmedel vars syfte är att få den enskilda individen att agera, eller förhålla sig passiv, i enlighet med det föreläggande som myndigheten meddelar. Funktionen är alltså att se till att det som beslutas faktiskt genomförs, till exempel att en byggnad rivs eller att en verksamhet åtgärdar brister i miljöhanteringen.<sup>53</sup> Det får förstås mot bakgrund av att en av rättsordningens främsta uppgifter idag är att styra människans handlande. Rättsordningen finns alltså till för att bland annat påverka beteenden och få den enskilde att agera på ett visst sätt. Detta skiljer sig från hur rättsordningen historiskt har sett ut, där regler i större utsträckning hade till syfte att uttrycka religiösa uppfattningar.<sup>54</sup>

För offentligrättsliga viten är viteslagen tillämplig om inget annat är föreskrivet.<sup>55</sup> Lagen innehåller bland annat bestämmelser om hur vitesförelägganden ska utformas, hur vitesbeloppet ska räknas ut och till vem de får riktas. Rätten för myndigheter att utfärda vitesförelägganden ges dock i specialförfattning.<sup>56</sup>

Ett stort antal myndigheter har befogenhet att förelägga viten, exempelvis Arbetsmiljöverket, Bolagsverket, Konsumentombudsmannen och Läkemedelsverket. Vidare har kommunala nämnder en vidsträckt rätt att meddela vite i sina förelägganden. Nämndernas befogenhet sträcker sig över flera rättsområden, däribland plan- och bygglagen, livsmedelslagen och skollagen.<sup>57</sup>

Det finns två typer av offentligrättsliga viten: generella viten och individuella viten. Generella viten motsvarar brottspåföljden böter eftersom de riktar sig till var och en som överträder en föreskrift.<sup>58</sup> Av 7 och 8 §§ viteslagen följer att generella viten ska dömas ut på samma sätt som böter, det vill säga i allmän domstol.<sup>59</sup> Det ska också poängteras att de nyss nämnda bestämmelserna är de enda bestämmelserna i viteslagen som avser generella viten.<sup>60</sup> Departementschefen framhåller i propositionen att viteslagen, i minsta möjliga mån, ska reglera generella viten, eftersom dessa bör hanteras inom brottsbalken.<sup>61</sup>

Till skillnad från generella viten riktar sig individuella viten mot en bestämd adressat och är knutna till ett konkret påbud eller förbud, som har meddelats

---

<sup>53</sup> Von Essen (2024) s. 251.

<sup>54</sup> Lebeck (2018) s. 47.

<sup>55</sup> 1 § 2 st. viteslagen

<sup>56</sup> Lavin (2017) s. 20.

<sup>57</sup> Lavin (2017) s. 21 f.

<sup>58</sup> Lavin (2017) s.18 f. Se till exempel 28 kap. 7 § miljöbalk (1998:808).

<sup>59</sup> Jfr. 7 och 8 §§ viteslagen.

<sup>60</sup> 1 § 1 st. 2 men. viteslagen.

<sup>61</sup> Prop. 1984/85:96 s. 23 och s. 98.

genom ett föreläggande. Betalningsskyldighet för den enskilde aktualiseras endast om adressaten inte fullgör det som beslutet avser.<sup>62</sup>

Vitesinstitutet bygger på två efterföljande förvaltningsbeslut:

1. Vitesföreläggandet
2. Utdömandet av vitet

Besluten prövas separat och överklagas var för sig.<sup>63</sup>

## 2.2 Vitets föreläggande – det första beslutet

### 2.2.1 Föreläggandets funktion

Som nämnt är vitets primära syfte att fungera som ett preventivt påtryckningsmedel. För att uppfylla det meddelas inledningsvis ett vitesföreläggande. Vitesföreläggandet förmedlar vad adressaten ska göra alternativt inte får göra. Genom föreläggandet blir adressaten informerad om att om inte påbudet eller förbudet följs, riskerar denne att få betala vitesbeloppet. Tanken är att incitament har skapats för den enskilde att följa föreläggandet för att undgå den ekonomiska sanktionen i form av vitet. Därmed syftar vitet till att påverka adressatens framtida handlande.<sup>64</sup>

### 2.2.2 Krav på vitesföreläggandet

För att ett vitesföreläggande ska få meddelas är det nödvändigt att det finns ett aktuellt och konkret behov av att påverka den enskildes handlande. I HFD 2021 ref. 13 uttalade Högsta förvaltningsdomstolen att ett vitesföreläggande inte får meddelas om de aktuella bristerna redan är åtgärdade vid beslutet. Domstolen betonade att ett föreläggande syftar till att nå rättelse. Om något rättelsebehov inte längre finns saknas förutsättningar för ingripande genom ett vitesföreläggande.<sup>65</sup> Vidare är ett vitesföreläggande en ingripande åtgärd och får därför endast meddelas om det är nödvändigt och lämpligt för att uppnå det eftersträlvade syftet. Om rättelse kan uppnås genom mindre ingripande åtgärder ska en sådan åtgärd väljas. I RÅ 1973 ref. 40 ansåg Regeringsrätten (numera Högsta förvaltningsdomstolen<sup>66</sup>) att det exempelvis var mer ändamålsenligt att försöka nå rättelse genom information och rådgivning

---

<sup>62</sup> Von Essen (2024) s. 255.

<sup>63</sup> Jfr. 2 och 6 §§ viteslagen. Se även Lavin (2017) s. 20 och 108, Von Essen (2024) s. 252, Högsta förvaltningsdomens dom i mål nr 4429–22.

<sup>64</sup> Von Essen (2024) s. 251.

<sup>65</sup> HFD 2021 ref. 13.

<sup>66</sup> Namnbytet skedde 1 januari 2011 efter ett riksdagsbeslut, Högsta förvaltningsdomstolen, *Historia och bakgrund*, <https://www.domstol.se/hogsta-forvaltningsdomstolen/om-hogsta-forvaltningsdomstolen/historik/> (hämtad 9 april 2026).

eftersom det rörde sig om en mindre uppröjning av en tomt. Ett viteshot framstod därmed som olämpligt.<sup>67</sup>

### 2.2.3 Vitesbeloppets bestämmande

Som framgått är det individuella vitet just individuellt. Vitesbeloppet ska därför bestämmas utifrån adressatens personliga och ekonomiska förhållanden samt omständigheterna i det enskilda fallet. Beloppet ska emellertid bestämmas till en sådan storlek att det kan antas ”förmå honom att följa det föreläggande som är förenat med vitet”.<sup>68</sup> Myndigheten som förelägger vitet ska alltså bestämma ett belopp som gör att vitet fyller sin preventiva funktion, det vill säga vad som krävs för att säkerställa efterlevnad. Samtidigt får vitet inte sättas högre än vad som är motiverat med hänsyn till adressatens ekonomiska situation. Det måste alltså finnas en proportion mellan vitets storlek, adressatens ekonomiska situation och det ändamål som ska tillgodoses.<sup>69</sup>

## 2.3 Utdömmande av vite – det andra beslutet

### 2.3.1 Ansökan och processordning

Det andra ledet i vitesinstitutet är utdömandet av vitet, som förutsätter att den enskilde inte följer föreläggandet.<sup>70</sup> Utdömandet innebär att adressaten åläggs en betalningsskyldighet för det i förväg bestämda beloppet.<sup>71</sup>

Det är myndigheten som meddelat vitet (hädanefter kallad beslutsmyndigheten) som ansöker till förvaltningsdomstol om att få vitet utdömt.<sup>72</sup> Denna ordning motiveras av ett rättssäkerhetsperspektiv eftersom en annan myndighet (hädanefter kallad besvärsmyndighet), som tidigare inte varit involverad i fallet, får göra en prövning av vitets utdömmande.<sup>73</sup> I vissa specialförfattningar föreskrivs dock en annan ordning. Frågan om utdömmande kan då prövas av en annan besvärsmyndighet, såsom miljödomstolen eller beslutsmyndigheten själv.<sup>74</sup>

I Brandskyddsfallet ska frågan om utdömmande av vite prövas av mark- och miljödomstol, med Högsta domstolen som högsta instans.<sup>75</sup> Det beror inte på att allmän domstol anses ha särskild kompetens i fråga om viten, utan processordningen följer av att målet handläggs inom den instansordning som gäller för mål enligt plan- och bygglagen. Målet inleds med att

---

<sup>67</sup> Lavin (1978) Offentlighetsligt vite I s. 3, RÅ 1973 ref. 40.

<sup>68</sup> 3 § viteslagen.

<sup>69</sup> NJA 2022 s. 934 p. 16, Lavin (2017) s. 84 f.

<sup>70</sup> Se bl.a. HFD 2024 ref. 4 p. 2.

<sup>71</sup> Lavin (2017) s. 116.

<sup>72</sup> 6 § 1 men. viteslagen.

<sup>73</sup> Von Essen (2024) s. 252.

<sup>74</sup> 21 kap. 1 § 8 miljöbalken och lag (1979:377) om registrering av båtar 6 § 3 st. Detta är möjligt eftersom viteslagen är subsidiär enligt 1 § 2 st. viteslagen.

<sup>75</sup> 11 kap. 37 § 3 st. plan- och bygglagen, 1 kap. 2 st. lag (2010:921) om mark- och miljödomstolar.

beslutsmyndigheten ansöker till Mark- och miljödomstolen om att få vitet utdömt. Mark- och miljödomstolens dom kan överklagas till Mark- och miljöverdomstolen och därefter, i vissa fall, till Högsta domstolen.<sup>76</sup>

Enligt huvudregeln i viteslagen ska rättegångsbalkens regler om bötesmål tillämpas när allmän domstol prövar frågan om vitets utdömande.<sup>77</sup> Lagstiftaren ansåg dock att en sådan ordning kunde innebära att den enskilde fick rätt till ersättning för rättegångskostnader om vitet inte dömdes ut. Samtidigt skulle den myndighet som ansökt om utdömande inte ha motsvarande möjlighet att få ersättning om ansökan fick bifall. Lagstiftaren anförde att ett sådant tillvägagångssätt kunde leda till att kommuner, särskilt vid ansträngd ekonomi, avstod från att ansöka om utdömande av vite även när det fanns skäl för det. Eftersom vitet ansågs vara ett viktigt påtryckningsmedel för att säkerställa efterlevnad av plan- och bygglagen, ville lagstiftaren undvika en sådan konsekvens. Slutsatsen blev därför att rättegångsbalkens regler om bötesmål inte skulle tillämpas. I stället ska mål om utdömande av vite handläggas enligt samma processuella regelverk som andra mål som prövas i mark- och miljödomstol, vilket innebär att lagen om mark- och miljödomstolar och ärendelagen blir tillämpliga.<sup>78</sup>

Om utdömandet i stället grundas på ett vitesföreläggande enligt exempelvis skollagen prövas frågan om utdömandet av allmän förvaltningsdomstol enligt förvaltningsprocesslagen, med Högsta förvaltningsdomstolen som högsta instans.<sup>79</sup> Således kan samma principiella fråga prövas av både Högsta förvaltningsdomstolen och Högsta domstolen, beroende på vilket regelverk vitesföreläggandet grundas på.

### 2.3.2 Prövningen i utdömandemålet

Prövningen av utdömandet innefattar en rad olika frågor. Till att börja med måste besvärmyndigheten bedöma om föreläggandet är giltigt. Vanligtvis är prövningen okomplicerad och avser att kontrollera att föreläggandet är fritt från allmänna nullitetsgrundande fel, såsom att det har meddelats av en obehörig myndighet.<sup>80</sup> Om föreläggandet skulle omfattas av nullitetsgrundande fel innebär det att beslutet fränkänns sina rättsverkningar och blir därmed ogiltigt.<sup>81</sup>

Om föreläggandet är giltigt ska besvärmyndigheten gå vidare och fastställa föreläggandets materiella innehåll. Det görs för att kunna avgöra vilken handlingsplikt adressaten haft och om föreläggandet har överträtts. Ett

---

<sup>76</sup>Prop. 2009/10:215 s. 233, 11 kap. 37 § tredje stycket, 5 kap. 5 § lagen om mark- och miljödomstolar.

<sup>77</sup> 8 § viteslagen.

<sup>78</sup> Prop. 2009/10:215 s. 156 ff.

<sup>79</sup> 6 § viteslagen, 28 kap. 5 § skollagen, 1 § (1971:289) om allmänna förvaltningsdomstolar, 1 § förvaltningsprocesslag (1971:291).

<sup>80</sup> Lavin (2017) s. 108 och s. 122.

<sup>81</sup> Strömberg & Lundell (2018) s. 83.

vitesföreläggande kan endast ligga till grund för utdömande om det är tillräckligt preciserat. Adressaten måste av föreläggandet kunna förstå vad som krävs för att undgå vitet. Om föreläggandet framstår som otydligt bör myndigheten vägra tillämpa föreläggandet.<sup>82</sup>

När föreläggandets giltighet och innehåll har klarlagts prövar besvärsmyndigheten om adressaten har brutit mot föreläggandet.<sup>83</sup> Det är beslutsmyndigheten som har bevisbördan för att förutsättningarna för utdömande är uppfyllda.<sup>84</sup>

Även om de objektiva rekvisiten är uppfyllda kan adressaten undgå betalningsskyldighet. Det förutsätter att adressaten har en giltig ursäkt.<sup>85</sup> Att sakna uppsåt är inte en giltig ursäkt, eftersom det skulle inskränka vitesföreläggandets tillämpningsområde för mycket. En giltig ursäkt skulle däremot kunna vara att adressaten är fysiskt förhindrad att följa föreskriften om fysisk åtgärd krävs, exempelvis personlig inställelse hos myndighet. Ett annat exempel är om vädret omöjliggjort utomhusarbete som ska utföras enligt föreläggandet.<sup>86</sup>

I praktiken gör besvärsmyndigheten en skälighetsbedömning. Besvärsmyndigheten får inte ställa upp orimliga krav på den enskildes ekonomiska eller personliga uppoffringar för att efterkomma föreläggandet samtidigt som bedömningen ska vara återhållsam. En godtagbar förklaring förutsätter att fullgörandet varit omöjligt eller förenat med sådana extraordinära svårigheter att föreläggandets påbud alternativt förbud inte skäligen kunnat krävas. Således har adressaten ett strikt ansvar att fullgöra det som föreläggandet anger.<sup>87</sup>

Ett vite får inte dömas ut om ändamålet har förlorat sin betydelse. Således måste besvärsmyndigheten även beakta omständigheter som tillkommit efter att beslutsmyndigheten meddelade föreläggandet. Bedömningen avser om det i fallet har inträffat omständigheter som gör föreläggandet obehövligt, därför att föreläggandet inte längre fyller sitt ursprungliga ändamål.<sup>88</sup>

Ändamålet ansågs ha förlorat sin betydelse i ett mål där en fastighetsägare hade förelagts att varje vecka låta tömma minst fyra sopsäckar och att skaffa tillräckligt antal sopsäckställ. Föreläggandet var förenat med vite. Efter att föreläggandet meddelats förändrades emellertid förhållandena genom att antalet boende i huset minskade kraftigt. De föreskrivna åtgärderna om minst fyra sopsäckar per vecka behövdes därför inte längre och därmed försvann också ändamålet med att få den enskilde att följa föreläggandet. Högsta

---

<sup>82</sup> Lavin (2017) s. 125 f., HFD 2020 ref. 28.

<sup>83</sup> Lavin (2017) s. 148 f.

<sup>84</sup> Lavin (2017) s. 151 och s. 155, jfr. Mark- och miljööverdomstolens dom i mål P 10360–12.

<sup>85</sup> NJA 2015 s. 512.

<sup>86</sup> Lavin (2017) s. 155 f.

<sup>87</sup> NJA 2020 s. 893, Lavin (2017) s. 155 f.

<sup>88</sup> 9 § 1 st. viteslagen, Lavin (2022) s. 40 f.

domstolen fann att vite inte skulle dömas ut eftersom ändamålet hade gått förlorat.<sup>89</sup>

Även om ett vite döms ut kan vitesbeloppet jämkas till ett lägre belopp om det finns särskilda skäl.<sup>90</sup> I frågan om det föreligger skäl för jämkning bygger vanligtvis på rimlighet, proportionalitet och särskilda omständigheter. Med det följer att utdömandet inte är en mekanisk fråga, utan domstolen gör en nyanserad och konkret prövning.<sup>91</sup>

### 2.3.3 Utdömandets funktion och verkställighet

Om ett vite döms ut och betalas av adressaten tillfaller betalningen staten, inte av statsfinansiella skäl utan för att säkerställa efterlevnad av förelägganden. Utdömandet innebär dock inte i sig att den primära förpliktelsen fullgörs.<sup>92</sup>

När vitet väl döms ut sker det visserligen i efterhand, efter att adressaten har underlåtit att följa beslutet. I den meningen kan utdömandet framstå som en sanktion för olydnad och därmed påminna om ett straff. Utdömandet är emellertid inte i första hand repressivt. I stället fyller det en systemupprättande roll genom att bekräfta att viteshotet är reellt. Om vite aldrig dömdes ut skulle föreläggandet förlora sin auktoritet och därmed sin preventiva roll. Utdömandet bidrar således till att upprätthålla vitets funktion som handlingsdirigerande.<sup>93</sup>

När det kommer till verkställigheten av utdömda viten tillämpas samma regler som för bötesstraff i fråga om indrivning, förvandling till fängelse och verkställighetspreskription.<sup>94</sup>

---

<sup>89</sup> NJA 1971 s. 437.

<sup>90</sup> 9 § 2 men. viteslagen.

<sup>91</sup> Lavin (2017) s. 186 f.

<sup>92</sup> Prop. 1984/85:96 s. 39.

<sup>93</sup> Prop. 1984/85:96 s. 39, Von Essen (2024) s. 250 f.

<sup>94</sup> 1 § och 15 § bötesverkställighetslag (1979:189) läst tillsammans med 1 § 3 st. viteslagen.

## 3 Laga kraft och verkställbarhet

### 3.1 Laga kraft som huvudregel

Huvudregeln är att ett förvaltningsbeslut får verkställas först när det vunnit laga kraft.<sup>95</sup> Laga kraft inträder när beslutet inte längre kan överklagas och därmed blir slutligt. I och med lagakraftvinnandet får ett förvaltningsrättsligt beslut verkställas mot den enskilde.<sup>96</sup>

I detta sammanhang innebär verkställbarhet att föreläggandet börjar gälla för den enskilde. Det betyder att adressaten måste följa det som beslutats i föreläggandet – antingen göra något eller avstå från något.<sup>97</sup>

Om adressaten inte följer föreläggandet innebär det däremot inte automatiskt att vitesbeloppet ska betalas. Som framgått av ovanstående avsnitt krävs ett beslut där besvärmyndigheten prövar om förutsättningarna för att döma ut vitet är uppfyllda.<sup>98</sup>

Först efter att vitet dömts ut kan vitesbeloppet verkställas. Det innebär att beloppet faktiskt betalas, antingen genom att adressaten betalar frivilligt eller genom att beloppet drivs in.<sup>99</sup>

Verkställigheten av föreläggandet innebär alltså att adressaten måste följa det som föreläggandet anger och verkställigheten av det utdömda vitet innebär att vitesbeloppet ska betalas. Själva beslutet att döma ut vitet är däremot inte en form av verkställighet, utan ett självständigt beslut som ligger mellan dessa två tidpunkter.<sup>100</sup>

Detta innebär att adressaten som huvudregel inte måste följa ett vitesföreläggande förrän det vunnit laga kraft. Därför kan vitet normalt inte dömas ut om den påstådda överträdelsen skedde innan det första beslutet, vitesföreläggandet, blivit slutligt.<sup>101</sup>

Principen om laga kraft motiveras av både ordnings- och rättssäkerhetsskäl. Att invänta laga kraft ger den enskilde trygghet i att beslutet består och inte ändras efter att han eller hon har anpassat sitt handlande därefter.<sup>102</sup> Principen säkerställer även att rätten till överklagande inte urholkas genom att ett

---

<sup>95</sup> 35 § förvaltningslagen.

<sup>96</sup> Von Essen (2024) s. 245.

<sup>97</sup> Lavin (2017) s. 43. Observera att uppsatsens fråga dock är vid vilken tidpunkt utdömandet får ske, det vill säga om vitet kan dömas ut redan innan föreläggandet vunnit laga kraft.

<sup>98</sup> 6 § 1 st. viteslagen, Lavin (2017) s. 116,

<sup>99</sup> 2 § bötesverkställighetslagen, Lavin (2017) s. 210.

<sup>100</sup> Jfr. 6 § 1 st. viteslagen, Lavin (2017) s. 43, Lavin (2017) s. 210.

<sup>101</sup> Lavin (1978) Offentlighetsrättsligt vite II s. 32.

<sup>102</sup> Prop. 2016/17:180 s. 211, Von Essen (2024) s. 79.

överklagbart beslut verkställs innan den enskilde har getts en reell möjlighet till överprövning.<sup>103</sup>

Till huvudregeln finns undantag. Lagstiftaren har i specialförfattningar föreskrivit att vissa beslut *får*, alternativt *ska*, gälla omedelbart, utan att de vunnit laga kraft. Sådana bestämmelser gäller framför huvudregeln, eftersom förvaltningslagen är subsidiär.<sup>104</sup>

Omedelbart gällande beslut motiveras av att vissa situationer är mer bråttom. Det handlar om områden där lagstiftaren ansett det som nödvändigt att tillåta verkställighet redan innan laga kraft, när starka allmänna intressen såsom ordning, säkerhet och hälsa, kräver snabba åtgärder.<sup>105</sup> Om det finns tveksamheter kring ett gällande beslut finns möjlighet för besvärsmyndigheten att meddela inhibition.<sup>106</sup>

När viteslagen arbetades fram övervägdes det att införa en allmän bestämmelse som gav myndigheter rätt att förordna om omedelbart gällande viten. Motiveringen var att Viteskommittén ville motverka att adressaten kunde förhålla förelägganden genom att överklaga, samt för att kunna tillgodose ett skyndsamt behov som exempelvis överhängande fara för människors eller djurs liv eller hälsa.<sup>107</sup> Kommittén gav också i sitt förslag att det i bestämmelsens andra stycke skulle framgå att vite inte får dömas ut förrän det första beslutet, alltså föreläggandet, har vunnit laga kraft, även om föreläggandet gäller omedelbart.<sup>108</sup>

Lagstiftaren framhöll att det finns starka rättssäkerhetsskäl för huvudregeln att ett vitesföreläggande inte bör verkställas innan det vunnit laga kraft, eftersom beslutet annars kan komma att ändras eller upphävas. Samtidigt konstaterade departementschefen att en sådan ordning kan innebära att verkställigheten fördröjs genom överklaganden, och att vissa intressen kräver att beslut får verkan direkt. Mot denna bakgrund ansågs det i vissa fall nödvändigt att låta förelägganden gälla omedelbart. Lagstiftaren avvisade dock en generell reglering till förmån för specialförfattningar. Detta motiveras med att specialförfattning ger ett bättre underlag för omedelbara vitesförelägganden. Genom att sådana författningar har lagstiftaren på ett specifikt område bedömt att behovet av skyndsamhet väger tillräckligt tungt för att frånga huvudregeln om laga kraft.<sup>109</sup>

Resultatet blev att viteslagen inte innehåller någon regel som föreskriver att vitesföreläggandets lagkraftvinnande är en förutsättning för vitets

---

<sup>103</sup> Von Essen (2024) s. 245.

<sup>104</sup> 4 § förvaltningslagen.

<sup>105</sup> Lavin (2017) s. 43.

<sup>106</sup> SOU 1982:21 s. 45.

<sup>107</sup> SOU 1982:21 s. 45.

<sup>108</sup> SOU 1982:21 s. 10.

<sup>109</sup> Prop. 1984/85:96 s. 42.

utdömande. Viteslagen saknar också en generell befogenhet att besluta om omedelbart gällande viten. I stället finns sådana regler spridda i specialförfattningar såsom föräldrabalken, miljöbalken och plan- och bygglagen. Gemensamt för dessa regler är att tidpunkten för verkställbarhet får betydelse för vitesinstitutets effektivitet.<sup>110</sup>

## 3.2 Inhibition

För att stoppa den omedelbara verkan av ett överklagat föreläggande kan den instans som prövas överklagandet meddela inhibition.<sup>111</sup> Möjligheten att meddela inhibition fungerar därmed som en rättssäkerhetsventil. Den kan användas om det finns tveksamheter om föreläggandets giltighet eller lämplighet.<sup>112</sup>

Den enskilde behöver inte agera enligt föreläggandet om inhibition meddelas. Den omedelbara verkan stoppas.<sup>113</sup> Domstolen får ex officio pröva frågan om inhibition, om det finns tydliga skäl för det, eller efter ett yrkande från parten. I praktiken kräver domstolen sällan ett uttryckligt yrkande, utan det räcker ofta att en begäran om inhibition kan utläsas av överklagandet.<sup>114</sup>

För att övre instans ska meddela inhibition krävs det för det första att det är sannolikt att det överklagade beslutet kommer att ändras. För det andra krävs det att verkställigheten stoppas i syfte att förhindra att ett allmänt eller enskilt intresse åsamkas beaktansvärd skada.<sup>115</sup>

För det första rekvisitet ska domstolen göra en sannolikhetsbedömning av om beslutet kan komma att ändras. Prövningen innebär därmed att domstolen gör en prognos över målets slutliga utgång. Bedömningen kan omfatta både sakfrågor och rättsfrågor.<sup>116</sup>

I praxis har det ställts upp ett krav på en tämligen *hög grad av sannolikhet* för bifall i huvudmålet för inhibition.<sup>117</sup> Samtidigt har det i doktrin påpekats att inhibitionsprövningen i praktiken ofta sker snabbt och på ett begränsat material, vilket gör att sannolikhetsbedömningen ibland får en mer intuitiv karaktär. I linje med det framhåller doktrin att domstolen vid denna typ av preliminär prövning normalt inte kan göra någon fullständig bedömning av

---

<sup>110</sup> Prop. 1984/85:96 s. 20 f.

<sup>111</sup> 28 § förvaltningsprocesslagen, 48 § förvaltningslagen, 26 § 2 st. lag (1996:242) om domstolsärenden.

<sup>112</sup> SOU 1982:21 s. 45, prop. 1984/85:96 s. 42.

<sup>113</sup> Von Essen (2024) s. 248.

<sup>114</sup> Lavin (2025) s. 138.

<sup>115</sup> Von Essen (2024) s. 248.

<sup>116</sup> Eklund (1998) s. 57 f.

<sup>117</sup> RÅ 2009 ref. 51, RÅ 1986 ref. 7, RÅ 1990 ref. 82.

rättsfrågan, eftersom prövningen sker på ett begränsat underlag och under tidspress.<sup>118</sup>

Det andra rekvisitetet påverkar emellertid sannolikhetsbedömningen. Om den enskilde kan antas få betydande olägenheter på grund av det omedelbart gällande beslutet, kan kravet på sannolikhet sänkas. I sådana fall kan inhibition meddelas när utgången i målet *framstår som oviss*.<sup>119</sup>

Till sist måste domstolen inte nödvändigtvis meddela inhibition enbart för att de två rekvisiten är uppfyllda. Vid prövningen gör domstolen en samlad intresseavvägning.<sup>120</sup> I praxis framhålls att skyddet för klagandens intresse ofta är centralt, men det är inte ensamt avgörande. Om det finns starka motstående allmänna intressen, exempelvis skydd för liv och hälsa, kan dessa väga tyngre än den enskildes intresse av uppskjuten verkställighet. I sådana situationer bör inhibition inte meddelas, även om utgången i målet framstår som oviss. Ett typexempel är när en näringsidkare vill fortsätta sälja livsmedel för att undvika ekonomisk skada. Samtidigt kan intresset av att skydda folkhälsan väga tyngre. I en sådan situation kan det därför vara motiverat att beslutet om försäljningsförbud ska gälla omedelbart, vilket innebär att en begäran om inhibition ogillas.<sup>121</sup>

Bedömningen präglas därför av en proportionalitetsbedömning: domstolen måste väga risken för skada vid omedelbar verkställighet mot risken för skada om beslutet tills vidare inte verkställs.<sup>122</sup>

Ett inhibitionsbeslut får när som helst omprövas. Efter att ärendet, i detta fall vitesföreläggandet, slutligt avgjorts träder det slutliga beslutet i stället för inhibitionsbeslutet.<sup>123</sup>

---

<sup>118</sup> Eklund (1998) s. 58 f.

<sup>119</sup> RÅ 1974 ref. 38, RÅ 1988 ref. 143, RÅ 2005 not. 161.

<sup>120</sup> Von Essen (2024) s. 249.

<sup>121</sup> Von Essen (2024) s. 249.

<sup>122</sup> Von Essen (2024) s. 249.

<sup>123</sup> Fitger, Eriksson, Hall, Lag (1996:242) om domstolsärenden (21 oktober 2025), kommentaren till 26 § under rubriken Säkerhetsåtgärder och inhibition.

## 4 Uppsatsens problem – omedelbart gällande vitesförelägganden

### 4.1 Bakgrund till Brandskyddsfallet

Som tidigare nämnts innebär ett omedelbart gällande vitesföreläggande att adressaten är skyldig att rätta sig efter beslutet, trots att det inte vunnit laga kraft.<sup>124</sup> Den centrala frågan är hur denna omedelbara verkställbarhet förhåller sig till vitesinstitutets andra led, det vill säga om vitet också kan dömas ut innan föreläggandet fått laga kraft.<sup>125</sup>

Frågan har nyligen aktualiserats i ett mål kopplat till ett användningsförbud för en byggnad enligt plan- och bygglagen. Den 17 oktober 2024 beslutade en kommunal nämnd att förbjuda användningen av en byggnad av verksamhetsklass 3b. Användningsförbudet meddelades med stöd av 11 kap. 33 § plan- och bygglagen av brandskyddsskäl till skydd för liv och hälsa eftersom byggnaden bedömdes ha sådana brister att de kunde äventyra säkerheten för dem som uppehåller sig i eller i närheten av den. Nämnden anförde bland annat att byggnaden saknade brandvarnare, vissa rum saknade fönster och hade bristande utrymningsvägar.<sup>126</sup> Enligt nämnden var det ”angeläget att förbudet börjar gälla omedelbart eftersom bristerna innebär en så stor olägenhet och risk för att människor kan skadas.”<sup>127</sup>

Beslutet förenades med vite enligt 11 kap. 37 § plan- och bygglagen. Fastighetsägaren, tillika adressaten, skulle betala 150 000 kr i vite varje gång någon myndighetsperson kan konstatera att förbudet överträtts.<sup>128</sup> Beslutet *ska* enligt lag gälla omedelbart om inget annat har meddelats.<sup>129</sup> Detta skiljer sig från exempelvis ett rivningsföreläggande som *får* gälla omedelbart, men för det krävs det att nämnden särskilt bestämmer det.<sup>130</sup> Eftersom beslutet enligt lag *ska* gälla omedelbart började föreläggandet att gälla den 23 oktober 2024 då delgivning skedde.<sup>131</sup>

Verksamhetsklass 3b omfattar typiskt sett gemensamhetsboenden, såsom HVB-hem, flyktingboenden och vissa studentboenden, där flera personer vistas utan att utgöra en familjeenhet. Klassificeringen innebär att brandskyddet utformas utifrån att de boende inte själva kan påverka vilka de delar bostad med, och att ett skydd mot brandspridning mellan olika boendeenheter därför

---

<sup>124</sup> Lavin (2017) s. 43.

<sup>125</sup> Mark- och miljööverdomstolens dom i mål nr P 2189–25.

<sup>126</sup> Samhällsbyggnadsnämnden i Botkyrka kommuns beslut i dnr SBN 2024–000566.

<sup>127</sup> Samhällsbyggnadsnämnden i Botkyrka kommuns beslut i dnr SBN 2024–000566, s.

3.

<sup>128</sup> Samhällsbyggnadsnämnden i Botkyrka kommuns beslut i dnr SBN 2024–000566.

<sup>129</sup> 11 kap. 38 § 2 st. plan- och bygglagen.

<sup>130</sup> 11 kap. 38 § 1 st. plan- och bygglagen.

<sup>131</sup> Samhällsbyggnadsnämnden i Botkyrka kommuns beslut i dnr SBN 2024–000566, s.

3.

måste säkerställas.<sup>132</sup> Bland annat ska ett byggnadsverk ha de tekniska egenskaper som är väsentliga i fråga om säkerhet i händelse av brand. Byggnaden ska också vara projekterad och utförd på ett sätt som begränsar spridning av brand och gör det möjligt för personer som befinner sig i byggnaden att lämna den eller räddas på annat sätt.<sup>133</sup>

I det aktuella fallet bodde personer med ursprung från Polen och Ukraina som domstolen ansåg inte hade sådan nära gemenskap som typiskt sett kännetecknar ett familjeboende. Boendet klassades därmed som verksamhetsklass 3b.<sup>134</sup>

Nämnden ansåg att byggnaden användes i strid mot användningsförbudet och ansökte därför i januari 2025 om att få vitet utdömt. Ansökan gjordes till Mark- och miljödomstolen i enlighet med 11 kap. 37 § 3 stycket plan- och bygglagen.<sup>135</sup>

Föreläggandet om användningsförbudet hade emellertid inte vunnit laga kraft vid tidpunkten för prövningen av utdömandet eftersom föreläggandet hade överklagats hela vägen till Mark- och miljööverdomstolen. Först när Mark- och miljööverdomstolen den 5 december 2025 beslutade att inte meddela prövningstillstånd stod underinstansens avgörande fast och beslutet vann laga kraft.<sup>136</sup>

## 4.2 Underinstansernas bedömning

Mark- och miljödomstolen avslag ansökan med hänvisning till att föreläggandet ännu inte hade vunnit laga kraft. Domstolen uttalade att en förutsättning för att ett vite ska kunna dömas ut är att det bakomliggande föreläggandet vunnit laga kraft, även om föreläggandet gäller omedelbart, och hänvisade till HFD 2024 ref. 4.<sup>137</sup>

Mark- och miljööverdomstolen instämde i mark- och miljödomstolens bedömning. Domstolen noterade dock att Mark- och miljööverdomstolen i tidigare mål om omedelbart gällande förelägganden ansett att det inte funnits några hinder mot att döma ut vite trots att föreläggandet inte vunnit laga

---

<sup>132</sup> Boverket, *Indelning i byggnadsklass och verksamhetsklass*, tillgängligt på: <https://www.boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken/regler-om-byggande/boverkets-byggregler/brandskydd/byggnadsklass-och-verksamhetsklasser/> (hämtad 24 mars 2026). Boverkets sammanfattning bygger på Boverkets byggregler, se särskilt 2 kap. 15 §, 6 kap. 9 § och 7 kap. 46 § Boverkets författningssamling 2024:7.

<sup>133</sup> 8 kap. 4 § 2 p plan- och bygglagen, 3 kap. 8 § plan- och byggförordningen.

<sup>134</sup> Mark- och miljödomstolen vid Nacka tingsrätts dom i mål P 9743–24 s. 10.

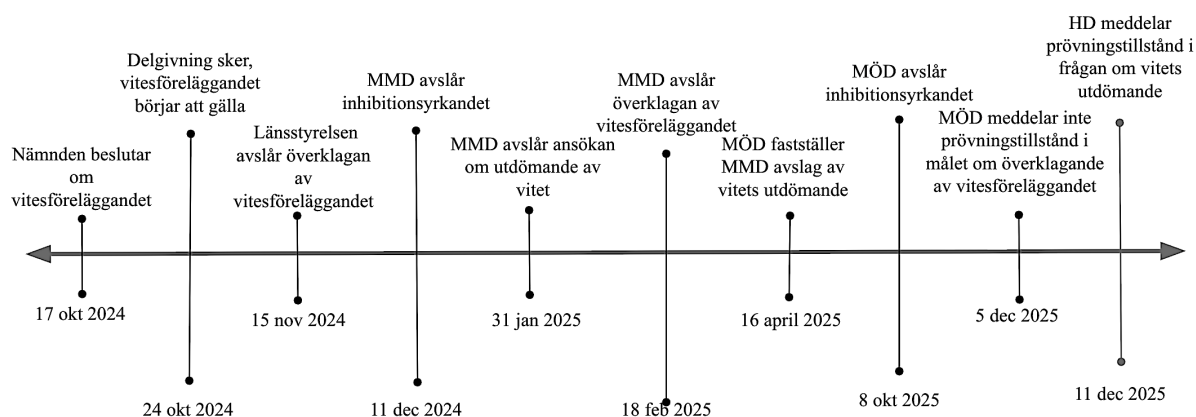
<sup>135</sup> Mark- och miljödomstolen vid Nacka tingsrätt i mål P 10221–24, 11 kap. 37 § 3 stycket plan- och bygglagen.

<sup>136</sup> Länsstyrelsen i Stockholms beslut i mål nr 60170–2024, Mark- och miljödomstolen vid Nacka tingsrätt i mål P 10221–24, Mark- och miljööverdomstolens beslut i mål P 13871–25.

<sup>137</sup> Mark- och miljödomstolen vid Nacka tingsrätt i mål P 10221–24.

kraft.<sup>138</sup> Efter HFD 2024 ref. 4 fann domstolen emellertid att det saknades förutsättningar att döma ut vitet innan föreläggandet hade fått laga kraft, trots att föreläggandet hade meddelats till skydd för liv och hälsa. Samtidigt framhöll domstolen att rättsläget var oklart och att det fanns behov av ett klagande från Högsta domstolen.<sup>139</sup>

Högsta domstolen har därefter meddelat prövningstillstånd i frågan.<sup>140</sup>



Figur 1 illustrerar den processuella tidslinjen från vitesföreläggandets meddelande till frågan om vitets utdömmande. Figuren visar särskilt att föreläggandet gällde omedelbart under tiden som det överprövades, men att frågan om vitets utdömmande aktualiserades innan föreläggandet hade vunnit laga kraft.

<sup>138</sup> Mark- och miljööverdomstolens dom i mål nr P 2189–25. jfr. Mark- och miljööverdomstolens dom den 13 december 2018 i mål P 9835–17.

<sup>139</sup> Mark- och miljööverdomstolens dom i mål nr P 2189–25.

<sup>140</sup> Högsta domstolens beslut i mål nr P 3967–25.

## 5 Vitet som sanktion och påtryckning

### 5.1 Vitets historiska utveckling

Det finns inte lagstadgat vad ett vite är. Det finns däremot föreskrivet vad ett straff är: böter och fängelse. Vitet är alltså inte ett straff.<sup>141</sup> Ändå är vitet starkt förknippat med böter. Det visar sig exempelvis i media där Sveriges Radio döper en artikel till ”Butikskedjorna fast i prisgranskning: Riskerar böter” samtidigt som artikeln senare skriver ”Flera stora butikskedjor /.../ riskerar vite”.<sup>142</sup>

För att förstå varför vite ofta förknippas med böter behöver man se till institutets historiska utveckling.<sup>143</sup> Vitet har inte vuxit fram som ett enhetligt institut med en från början klar rättslig funktion. Tvärtom har dess innebörd förändrats över tid.<sup>144</sup> Den historiska kopplingen mellan vite och straff framgår redan språkhistoriskt. Substantivet vite och verbet vita betydde i fornsvenskan straff respektive straffa.<sup>145</sup> Detta präglade 1800-talets diskussion om vitet, där bland annat Blomberg nämner både vite och böter som exempel på straffpåföljder inom politirätten.<sup>146</sup>

I takt med att förvaltningen byggdes ut kom vitet alltmer att användas som ett medel för att framtvunga ett visst handlande. Terminologin förändrades emellertid inte. Ordet vite kom därför att leva kvar, trots att det fick en annan praktisk användning. Resultatet blev att samma beteckning kom att omfatta ett institut som historiskt hade straffkaraktär men funktionellt alltmer användes som ett administrativt tvångsmedel.<sup>147</sup>

Under 1900-talet fortsatte analysen av vitet. Författare som Wetter menade att vitet inte låter sig förklaras genom de klassiska straffteorierna såsom vedergällningsteorin, generalprevention eller individualprevention. I stället bör vitet förstås som ett särskilt tvångsmedel, vars funktion är att framtvunga efterlevnad av ett beslut. Wetter drog slutsatsen att vitet inte är ett straff och bör därför inte behandlas som ett sådant.<sup>148</sup>

Fahlbeck förde en mer nyanserad diskussion om vitet. Han menade att även om vite och straff har olika teoretiska ändamål fungerar de i praktiken ofta på

---

<sup>141</sup> 1 kap. 3 § brottsbalk (1962:700).

<sup>142</sup> Sveriges Radio, *Butikskedjorna fast i prisgranskning: Riskerar böter*, <https://www.sverigesradio.se/artikel/butikskedjorna-fast-i-prisgranskning-riskerar-boter> (hämtad 20 mars 2026).

<sup>143</sup> Lavin (2025) s. 228.

<sup>144</sup> Lavin (2017) s.18 f.,

<sup>145</sup> Dryselius (2019) fotnot 1.

<sup>146</sup> Lavin (2017) s.18 f., Blomberg (1889) s. 190. Politirätt är den del av förvaltningsrätten som handlar om statens befogenhet att ingripa för att upprätthålla ordning, säkerhet och skydd i samhället enligt Strömberg & Lundell (2019) s. 13–15.

<sup>147</sup> Petrén (1946) s. 241.

<sup>148</sup> Wetter (1923) s. 3, Lavin (1978) Offentligrättsligt vite I s. 13.

liknande sätt. Vitet verkar som ett psykiskt påtryckningsmedel, inte olik böter, även om böter typiskt har en starkare allmänpreventiv funktion.<sup>149</sup>

Fahlbeck lyfte emellertid fram att det är vid exekutionen av vitesbeloppet som svensk rätt inte gör någon skillnad mellan vite och böter.<sup>150</sup> Slutsatsen som Fahlbeck drar är att vitet utgör en blandning av straff och tvångsmedel där tidsdimensionen blir central. I det inledande skedet, när vitet föreläggs, dominerar tvångsmedelskaraktären. I ett senare skede, då vitesbeloppet ska drivas in, framträder däremot vitets straffkaraktär eftersom straffrättsliga regler får genomslag.<sup>151</sup>

Diskussionerna i doktrin fick även betydelse i den faktiska tillämpningen av vitesinstitutet. Före viteslagen saknades det ett enhetligt regelverk för vitesinstitutet. Rättstillämparen kom därför att luta sig mot de teoretiska uppfattningarna vid bedömningar av vitesinstitutet.<sup>152</sup> Detta illustreras av ett avgörande där Kunglig Majestät i statsrådet (KM) uttalade att vite, till sin verkan och funktion, ”i mångt och mycket har karaktär av bötesstraff” och därmed kom straffrättens preskriptionsregler att tillämpas i fallet eftersom det saknas annat.<sup>153</sup>

Avslutningsvis kritiserar Lavin tidigare försök att entydigt klassificera vite som antingen straff eller tvångsmedel. Enligt honom har sådana försök varit alltför schematiska. Enligt Lavin är vitesinstitutet ett för komplext och situationsbaserat system för att en entydig klassificering ska kunna lyckas, där en strikt uppdelning mellan tvångsmedel och straff riskerar att förenkla verkligheten. Det avgörande är i stället att beakta hur reglerna om vitet tillämpas i praktiken och hur de balanserar effektivitet och rättssäkerhet. Den ideala rättstillämpningen av vitesinstitutet, enligt Lavin, är att myndigheten ska formulera vitesförelägganden så att de kan leda till en fällande dom senare, och domstolarna ska tillämpa reglerna så att viteshotet inte förlorar sin effektivitet.<sup>154</sup>

## 5.2 Viteslagens tillkomst

För att kunna genomdriva betungande beslut har myndigheter sedan länge haft möjlighet att använda olika former av tvångsmedel, varav vite är ett. Mot bakgrund av att det saknades en samlad och effektiv reglering av vitesinstitutet tillsattes 1978 Viteskommittén med uppdrag att se över det offentlighetsliga vitet. Vitet ansågs utgöra ett centralt påtryckningsmedel för att säkerställa efterlevnad av myndighetsbeslut, men hade sedan lång tid tillbaka kritiserats för att inte vara tillräckligt effektivt. Kritiken avsåg framför allt möjligheten

---

<sup>149</sup> Fahlbeck (1938) s. 24.

<sup>150</sup> Fahlbeck (1938) s. 24.

<sup>151</sup> Fahlbeck (1938) s 79 och s. 56, jfr. 1 § 2 stycket bötesverkställighetslagen.

<sup>152</sup> Lavin (1978) Offentlighetsligt vite I s. 10 f., Petré (1946) s. 238.

<sup>153</sup> NJA 1974 s. 243.

<sup>154</sup> Lavin (1978) Offentlighetsligt vite I s. 22 f.

att förhålla både vitesföreläggandet och utdömandet av vite genom överklagan.<sup>155</sup> Viteskommittén illustrerade effektivitetsproblemet med ett exempel från hälsoskyddsområdet. Om en fastighetsägare förelades att vidta åtgärder för att undanröja sanitära olägenheter i en hyresfastighet kunde föreläggandet först överklagas i flera instanser. Om fastighetsägaren därefter ändå inte rättade sig efter beslutet kunde även beslut om vitets utdömande överklagas till flera instanser. Förhållningen bestod alltså i att adressaten genom överklaganden, utebliven rättelse och processuella steg kunde skjuta upp rättelsen och vitets faktiska genomslag under lång tid. Kommittén framhöll att de olika momenten i förfarandet visserligen fungerade som rättssäkerhetsgarantier till skydd för fastighetsägaren. Samtidigt kunde garantierna leda till att personer som regleringen avsåg att skydda, exempelvis hyresgäster i en sanitärt bristfällig fastighet, fick vänta länge på att bristerna åtgärdades. Exemplet visar därmed den grundläggande spänningen i vitesinstitutet: rättssäkerhetsgarantierna skyddar adressaten, men kan samtidigt försvaga vitets effektivitet som påtryckningsmedel.<sup>156</sup>

Kommittén framhöll särskilt behovet av effektivisering inom områden såsom hälsoskydd, byggnadslagstiftning och miljöskydd.<sup>157</sup> Lagen innebar dels en kodifiering av praxis, dels införande av nya regler. Bland annat infördes en tvåårig preskriptionsregel, som innebär att rätten att få vitet utdömt går förlopad om talan inte delges adressaten inom denna tid.<sup>158</sup>

En central förändring med viteslagens tillkomst var forumbytet för utdömande av vite. Tidigare kunde vitesföreläggandet överklagas till förvaltningsrätt, medan frågan om utdömandet som huvudregel prövades av allmän domstol enligt sedvana.<sup>159</sup> När allmän domstol prövade frågan handlades målet enligt rättegångsbalkens regler för bötesmål, vilket innebär att vissa brottmålsprocessuella regler aktualiserades och att åklagare förde talan.<sup>160</sup>

Genom viteslagen skulle talan om utdömande som huvudregel inte längre föras av åklagare vid allmän domstol. I stället skulle frågan prövas av länsrätt<sup>161</sup> på ansökan av den myndighet som meddelat föreläggandet. Reformen motiverades främst av effektivitets- och kompetensbaserade skäl. Det ansågs mer ändamålsenligt att förvaltningsdomstol handlade mål som hade sin bakgrund i förvaltningsrättsliga beslut, i stället för att allmän domstol skulle pröva frågor som låg utanför dess ordinarie verksamhetsområde.<sup>162</sup>

---

<sup>155</sup> SOU 1982:21 s. 7, prop. 1984/85:96 s. 21.

<sup>156</sup> SOU 1982:21 s. 17 f.

<sup>157</sup> Prop. 1984/85:96 s. 23.

<sup>158</sup> 9 § 3 st. viteslagen, se ovan om den tvååriga åtalpreskriptionen i NJA 1974 s. 243.

<sup>159</sup> Prop. 1984/85:96 s. 37.

<sup>160</sup> Prop. 1984/85:96 s. 37, Lavin (2017) s. 14.

<sup>161</sup> Numera förvaltningsdomstol genom lagändringen SFS 2010:11.

<sup>162</sup> Prop. 1984/85:96 s. 37.

Lagrådet var emellertid tveksamt till att flytta prövningen av utdömande av vite från allmän domstol till länsrätt. Enligt Lagrådet låg utdömandet nära brottmålsprocessen, eftersom prövningen kunde innefatta straffmättningsliknande överväganden. Lagrådet framhöll också att åklagarens erfarenhet av att föra talan i frågor av straffrättslig natur talade för att allmän domstol alltjämt borde pröva frågan.<sup>163</sup> Forumskiftet genomfördes dock, utan att lagstiftaren närmare bemötte Lagrådets invändning.<sup>164</sup>

---

<sup>163</sup> Motion 1984/85:2831 s. 1.

<sup>164</sup> Prop. 1984/85:96 s. 42.

## 6 Vitets straffliknande karaktär

### 6.1 Vitets dubbla funktion i ett konkret fall

Den för uppsatsen aktuella fråga om laga kraft är inte det första exemplet där Högsta domstolen och Högsta förvaltningsdomstolen prövat samma principiella fråga inom vitesrätten. En liknande spänning har tidigare kommit till uttryck i praxis rörande frågan om försenad prestation utgör hinder mot utdömande av vite. Där har de högsta instanserna intagit olika positioner.<sup>165</sup>

Högsta förvaltningsdomstolen har ansett att en försenad prestation utgör ett hinder mot att döma ut vite. Detta motiveras av att vitet i första hand ska fungera som ett påtryckningsmedel för att framtvinga efterlevnad. När den enskilde väl har uppfyllt förpliktelsen anses syftet med vitet ha upphört, även om fullgörelsen skett efter tidsfristens utgång.<sup>166</sup>

Högsta domstolen har däremot intagit motsatt ståndpunkt. Om prestationen inte har fullgjorts inom den föreskrivna tid som föreläggandet meddelar ska vitet dömas ut, oavsett om fullgörelsen sker senare. Tidsfristen ges därmed självständig betydelse och vitet fungerar som en sanktion för att tidsfristen inte har följts.<sup>167</sup>

Petrén drar slutsatsen att både Högsta förvaltningsdomstolens och Högsta domstolens ståndpunkter kan försvaras. Detta hänger samman med att vitet i svensk rätt intar en mellanposition mellan påtryckningsmedel och sanktion. Ur ett effektivitets- och ändamålsperspektiv framstår Högsta förvaltningsdomstolens linje som rimlig enligt Petréns, eftersom behovet av påtryckning upphör när prestationen väl har fullgjorts. Ur ett legalitets- och allmänpreventivt perspektiv framstår emellertid även Högsta domstolens synsätt som välgrundat, eftersom tidsfristen annars riskerar att förlora sin normativa betydelse och i stället framstå som en rekommendation. Enligt Petréns är det inte förvånande att praxis utvecklats i två riktningar: motsättningen speglar vitets komplexa natur.<sup>168</sup>

### 6.2 Processuella konsekvenser i praxis

När domstolen i sin rättstillämpning tillskriver vitet en straffliknande karaktär får det betydelse främst för vilka processuella regler som blir tillämpliga.<sup>169</sup> Exempelvis har majoriteten i Högsta domstolen ansett att delgivning genom spikning inte är tillåten vid delgivning av ansökan om utdömande av vite, med hänvisning till vitets straffliknande karaktär. Delgivning genom spikning innebär att handlingen lämnas i eller i anslutning till mottagarens hemvist.

---

<sup>165</sup> Petréns (1946) s. 240 f.

<sup>166</sup> Petréns (1946) s. 242, jfr. RÅ 1942 Fo 4, RÅ 1944 Fo 7 och RÅ 1944 Fo 10.

<sup>167</sup> Petréns (1946) s. 240 f., jfr. NJA 1906 s. 131, NJA I 1936 s. 637, NJA I 1943 s. 588, NJA 2020 s. 892.

<sup>168</sup> Petréns (1946) s. 241 f.

<sup>169</sup> Lavin (2000) s. 107

Medlet får användas när tidigare delgivningsförsök har misslyckats på grund av att mottagaren undanhållit sig.<sup>170</sup>

Högsta domstolen konstaterade att delgivning genom spikning inte är tillåten i brottmål och att mål om utdömande av vite i vissa processuella hänseenden har behandlats på ett sätt som ligger nära brottmålsprocessen. Domstolen hänvisade särskilt till att vitets utdömande tidigare handlades i samma ordning som bötesmål. Högsta domstolen anförde att ett forumskifte visserligen hade skett, att men att detta i sig inte ändrade vitets karaktär. Vidare lyfter majoriteten att flera bestämmelser som är tillämpliga i fråga om utdömande av vite har sitt ursprung i straffrättsliga bestämmelser som åtalspreskription. Mot denna bakgrund ansåg domstolen att vitets straffliknande karaktär medförde att en ansökan om utdömande av vite inte fick delges genom spikning.<sup>171</sup> Däremot ansåg domstolen att ett föreläggande av vite inte är jämförbart med straffprocessen eftersom jämförelsen förutsatte att det var någon form av sanktion som ska realiseras. Det var först när frågan hade nått stadiet för utdömande som parallellen till brottmålsprocessen ansågs få betydelse.<sup>172</sup>

Högsta domstolen var dock inte enig. Den skiljaktige ansåg att spikning borde vara tillåten även vid delgivning av ansökan om utdömande av vite eftersom delgivningslagen syftar till att vara effektiv och flexibel. Ett förbud mot spikning ansågs därför sakna stöd i lagtexten. Enligt den skiljaktige borde vite inte fullt ut likställas med straff, eftersom det individuella vitet främst är ett framåtsyftande påtryckningsmedel. Förvisso inleder ansökan om utdömande ett nytt ärende hos domstolen, samtidigt menade den skiljaktige att utdömandet utgör ett sista steg av vad som beslutats i det tidigare förfarandet. Adressaten hade tidigare delgetts ett vitesföreläggande med information av vad han eller hon ska göra samt vad för belopp denne riskerar att behöva betala. Det ledde till att den skiljaktige ansåg att skillnaderna mellan straff, som följer av ett allmänt författningsstadgande, och vite, som följer av ett enskilt riktat beslut, är så pass stora att det saknas skäl att analogt tillämpa brottmålsprocessens strängare delgivningsregler.<sup>173</sup>

Även i frågor om rättskraft har domstolen gjort en jämförelse med straffrätten. I praxis har Mark- och miljööverdomstolen framhållit att mål om utdömande av vite ”visar stora likheter med brottmål”.<sup>174</sup> Mot denna bakgrund har domstolen ansett att rättskraften i vitesmål bör bedömas med ledning av straffrättsliga principer. Mark- och miljööverdomstolen tillämpade analogt 45 kap. 5 § 3 st. rättegångsbalken, vilken innebär att rättskraften omfattar inte bara

---

<sup>170</sup> 38 § delgivningslag (2010:1932)

<sup>171</sup> NJA 2021 s. 490, se ovan om åtalspreskription i NJA 1974 s. 243.

<sup>172</sup> NJA 2021 s. 490 p. 17, Von Essen (2003) s. 518 f.

<sup>173</sup> NJA 2021 s. 490 skiljaktige p. 1-11.

<sup>174</sup> Mark- och miljööverdomstolens dom i mål nr M 12288–18, Mark- och miljööverdomstolens dom i mål nr P 11053–13.

det som beslutsmyndigheten har åberopat, utan också sådant som kunnat åberopas i samma process.<sup>175</sup>

## 6.3 RÅ 80 2:53 och HFD 2024 ref. 4

### 6.3.1 RÅ 80 2:53

I RÅ 80 2:53 prövades frågan om ett vite och ett tvångsingripande i form av polishämtning kunde dömas ut innan det bakomliggande föreläggandet hade vunnit laga kraft, då föreläggandet förordnades att gälla omedelbart.

Den 6 juni 1980 förordnade länsrätten, med stöd av 21 kap. 3 § föräldrabelken, att en pappa vid vite om 2 000 kr senast den 13 juni kl. 15:00 överlämna sina barn till barnens mamma. I beslutet angavs att föreläggandet skulle gälla omedelbart.

Pappan överklagade länsrättens beslut. Kammarrätten fastställde genom dom 13 juni 1980 länsrättens avgörande. Då pappan inte överlämnade barnen till mamman inom fastställd tid beslutade länsrätten den 24 juni 1980 om utdömande av vite samt om hämtning av barnen genom polismyndighetens försorg.

Pappan överklagade även detta beslut. Kammarrätten beslutade att undanröja länsrättens utdömande av vite och polishämtning samt återförvisa målet. Som skäl anförde Kammarrätten att länsrätten hade dömt ut vite (och polishämtning) innan det bakomliggande beslutet från 6 juni 1980 vunnit laga kraft. Högsta förvaltningsdomstolen fastställde kammarrättens avgörande.<sup>176</sup>

Efter att RÅ 80 2:53 meddelades har flera underinstanser hänvisat till avgörandet som stöd för att inte kunna döma ut vitet innan det bakomliggande föreläggandet vunnit laga kraft.<sup>177</sup>

### 6.3.2 HFD 2024 ref. 4

I ett pleniavgörande med rubriken ”En förutsättning för att ett vite enligt ett vitesföreläggande ska få dömas ut är att föreläggandet har fått laga kraft. Detta gäller även om vitesföreläggandet gäller omedelbart.” prövade Högsta förvaltningsdomstolen frågan om vite enligt ett vitesföreläggande enligt 7 kap. 23 § skollagen som ska gälla omedelbart, om inget annat meddelats, får dömas ut innan föreläggandet vunnit laga kraft.<sup>178</sup>

---

<sup>175</sup> Mark- och miljööverdomstolens dom i mål nr M 12288–18.

<sup>176</sup> RÅ 80 2:53.

<sup>177</sup> Se bl.a. Förvaltningsrätten i Stockholms dom i mål nr 11980-15, Kammarrätten i Stockholms dom i mål nr 1181-16, 1182-16 respektive 1183-16, Kammarrätten i Göteborgs dom i mål nr 6214-16, Förvaltningsrätten i Stockholms dom i mål nr 9707-19.

<sup>178</sup> HFD 2024 ref. 4.

Bakgrunden till målet (hädanefter benämnt som Skolfallet) var att respektive vårdnadshavare förelagdes av en kommuns grundskolenämnd att se till att deras två söner fullgjorde sin skolplikt. Föreläggandena var förenade med löpande vite om 100 kr respektive 250 kr för varje barn och skoldag som missades. Föreläggandena meddelades 4 juni 2021 med bakgrund av att barnen varit frånvarande stora delar av vårterminen 2020 och helt frånvarande under vårterminen 2021, samt att skolan har uttömt sina möjligheter att hitta en lösning på frivillig väg.<sup>179</sup>

Båda vårdnadshavarna överklagade föreläggandena utan framgång.<sup>180</sup> Föreläggandena fick laga kraft i november 2022 efter att Högsta förvaltningsdomstolen inte meddelat prövningstillstånd.<sup>181</sup>

Innan det att föreläggandet vunnit laga kraft ansökte kommunen om att vite skulle dömas ut.<sup>182</sup> I målet om ansökan om utdömande av vite kom majoriteten i Högsta förvaltningsdomstolen fram till att vite inte får dömas ut förrän föreläggandet vunnit laga kraft. Det gäller även förelägganden som har omedelbar verkan.<sup>183</sup>

Domstolen inledde med att konstatera att varken Högsta förvaltningsdomstolen eller Högsta domstolen har prövat frågan om vitet kan dömas ut innan laga kraft efter RÅ 80 2:53. Rättsfallet från år 1980 har lett till att underrätterna inväntat laga kraft på samtliga områden, även om det på senare år har förekommit enstaka avgöranden där laga kraft inte har inväntats.<sup>184</sup>

Vidare påpekade domstolen att viteslagen inte innehåller några regler om att ett vitesföreläggande får förordnas att gälla omedelbart eller om när ett vite enligt ett sådant föreläggande får dömas ut. Således är huvudregeln enligt viteslagen att ett vitesföreläggande varken gäller eller kan dömas ut innan föreläggandet vunnit laga kraft.<sup>185</sup> Emellertid erkände domstolen att det i specialförfattning föreskrivs att vitesförelägganden får eller ska gälla omedelbart. Dessa bestämmelser reglerar dock inte när ett vite enligt ett sådant föreläggande tidigast får dömas ut.<sup>186</sup>

Högsta förvaltningsdomstolen gjorde därefter en avvägning mellan effektivitet och rättssäkerhet. Domstolen framhöll att vitets funktion som påtryckningsmedel visserligen skulle kunna stärkas om vitet fick dömas ut innan föreläggandet vunnit laga kraft. Samtidigt ansåg domstolen att effektiviteten i

---

<sup>179</sup> Förvaltningsrätten i Malmös dom meddelad i mål nr 10626–21 respektive 10628–21.

<sup>180</sup> Förvaltningsrätten i Malmös dom i mål nr 10626–21 respektive 10628–21, Kammarrätten i Göteborgs dom i mål nr 448–22 respektive 449–22.

<sup>181</sup> Mailkonversation med Kammarrätten i Göteborg.

<sup>182</sup> HFD 2024 ref. 4 p. 6.

<sup>183</sup> HFD 2024 ref. 4 p. 23.

<sup>184</sup> HFD 2024 ref. 4 p. 16, mer om dessa avgöranden i nästa avsnitt.

<sup>185</sup> HFD 2024 ref. 4 p. 17.

<sup>186</sup> HFD 2024 ref. 4 p. 18.

stor utsträckning redan tillgodoses genom att överträdelser under tiden föreläggandet gällt kan beaktas vid utdömandet, även om detta sker först efter laga kraft.<sup>187</sup>

Avgörande för domstolen var att vitet har straffliknande karaktär och därmed talar det ”starkt emot att utan uttryckligt lagstöd döma ut ett vite” innan laga kraftvinnandet, med hänsyn till den enskildes rättssäkerhet.<sup>188</sup>

Sammanfattningsvis visar avgörandet hur vitets straffliknande karaktär i kombination med legalitetsprincipen fungerar som ett hinder mot att läsa in en befogenhet att döma ut vite före laga kraft.<sup>189</sup>

Fem justitieråd var emellertid skiljaktiga och menade att laga kraft inte är en förutsättning för utdömande av vite när ett vitesföreläggande enligt specialförfattning gäller omedelbart. De var ense med majoriteten om huvudregeln att ett förvaltningsbeslut gäller först när det vunnit laga kraft. Minoriteten menade dock att när huvudregeln frångås genom speciallagstiftning, som föreskriver att ett beslut ska gälla omedelbart, gäller det beslutet i sin helhet. Enligt minoriteten är det inte möjligt att låta skyldigheten att rätta sig efter föreläggandet gälla omedelbart, medan ”den del som utgör påtryckningsmedlet, dvs. möjligheten att döma ut vitet, inte gör det”.<sup>190</sup>

Mot denna bakgrund ansåg minoriteten att det inte är en förutsättning att föreläggandet vunnit laga kraft för att vitet ska kunna dömas ut. Att utdömandet prövas i en separat process och att detta kan skapa praktiska eller processuella svårigheter ansågs inte utgöra tillräckliga skäl för att kräva laga kraft.<sup>191</sup>

Kammarrätten landade också i att vitet inte skulle dömas ut innan tidpunkten för laga kraft har inträffat med hänvisning till RÅ 80 2:53.<sup>192</sup>

Till skillnad från överrätterna ansåg förvaltningsrätten att vitet kunde dömas ut trots att föreläggandet inte vunnit laga kraft. Å ena sidan anförde förvaltningsrätten att RÅ 80 2:53 framställer laga kraft som en nödvändighet för utdömande av vite. Å andra sidan framhöll förvaltningsrätten att senare avgöranden pekar i en annan riktning och att det i vissa fall har accepterats att vite döms ut innan föreläggandet vunnit laga kraft, under förutsättning att föreläggandet gäller omedelbart.<sup>193</sup> Laga kraft utgör därmed inte något absolut

---

<sup>187</sup> HFD 2024 ref. 4 p. 20–21.

<sup>188</sup> HFD 2024 ref. 4 p. 22.

<sup>189</sup> HFD 2024 ref. 4.

<sup>190</sup> Skiljaktigas mening i HFD 2024 ref. 4 p. 2.

<sup>191</sup> Skiljaktigas mening i HFD 2024 ref. 4.

<sup>192</sup> Kammarrätten i Göteborgs dom i mål nr 1606–22 och 1607–22.

<sup>193</sup> Med senare rättspraxis hänvisar förvaltningsrätten till Kammarrätten i Stockholms dom i mål nr 4337–19 och Högsta förvaltningsdomstolens beslut i mål nr 1032–19, läs mer om dem i avsnitt 7.2.

hinder. I och med att de aktuella vitesföreläggandena gäller omedelbart, ansåg förvaltningsrätten att vitena kunde dömas ut.<sup>194</sup>

Liksom RÅ 80 2:53 har Skolfallet lett till att flera underinstanser nekat beslutsmyndigheters ansökningar om utdömmande av vite på grund av att föreläggandet inte vunnit laga kraft.<sup>195</sup> Enligt doktrin är det emellertid oklart vilken betydelse Skolfallet kommer att få för andra rättsområden än dem som allmän förvaltningsdomstol hanterar, som bland annat Brandskyddsfallet.<sup>196</sup>

## 6.4 Kravet på lagstöd

Vid frågan om utdömmande före föreläggandet vunnit laga kraft aktualiserades kravet på tydligt lagstöd.<sup>197</sup> Kravet på lagstöd är ett uttryck för legalitetsprincipen, som begränsar det offentligas maktutövning genom ett krav lagstöd och förutsebarhet.<sup>198</sup> Ett beslut om utdömmande av vite är ett betungande förvaltningsbeslut.<sup>199</sup> När en åtgärd påverkar den enskildes personliga eller ekonomiska förhållanden gäller ett striktare föreskriftskrav. Ju mer ingripande eller betungande åtgärden är för den enskildes handlingsfrihet, desto högre krav ställs på tydligt lagstöd.<sup>200</sup>

Legalitetsprincipens genomslag illustreras tydligt i ett senare avgörande från Högsta förvaltningsdomstolen.<sup>201</sup> Rättsfallet handlade om att länsstyrelsen, med stöd av 35 § fiskelagen, kunde förena ett föreläggande med vite för att tvinga ett musselodlingsbolag att följa villkor i sina tillståndsbeslut, bland annat ett beslut som rör återställning av kollapsade odlingar. Högsta förvaltningsdomstolen betonade att betungande offentlighetsrättslig lagstiftning i princip ska tolkas restriktivt med utgångspunkt i lagtextens ordalydelse. I det aktuella målet tolkades 35 § fiskelagen som lyder ”de myndigheter som regeringen bestämmer får meddela de förelägganden och förbud som behövs för att denna lag, föreskrifter som meddelats med stöd av lagen eller föreskrifter om fisket i EU:s förordningar om den gemensamma fiskeripolitiken ska efterlevas”.<sup>202</sup>

Domstolen gjorde en bokstavstolkning och landade i att vitesförelägganden endast får meddelas för att säkerställa efterlevnad av *föreskrifter*, men inte för att säkerställa efterlevnad av *beslut* eller *villkor i beslut*, eftersom det som inte

---

<sup>194</sup> Förvaltningsrätten i Malmös dom i mål nr 10841–21 respektive 10843–21.

<sup>195</sup> Se bl.a. Kammarrätten i Göteborgs dom i mål nr 5746–24, Förvaltningsrätten i Uppsalas dom i mål nr 1182-25, Mark- och miljödomstolens dom vid Växjö tingsrätt i mål nr M 1414-26, Mark- och miljödomstolen vid Östersunds tingsrätts dom i mål nr M 264-26.

<sup>196</sup> Lavin, Viteslagen (22 april 2026), kommentaren till 6 § under rubriken Kontroll av vitesföreläggandet.

<sup>197</sup> HFD 2024 ref. 4 p. 22.

<sup>198</sup> 1 kap. 1 § 3 st. regeringsformen.

<sup>199</sup> SOU 1982:21 s. 21.

<sup>200</sup> 8 kap. 2 och 3 §§ regeringsformen lästa tillsammans, Lebeck (2018) s. 110.

<sup>201</sup> HFD 2025 ref. 23.

<sup>202</sup> 35 § fiskelag (1993:787).

omfattas av lagtexten faller utanför bestämmelsens tillämpningsområde. Avgörandet illustrerar därmed att myndighetens befogenhet att vitesförelägga måste ha uttryckligt lagstöd.<sup>203</sup>

I sin kommentar till rättsfallet framhåller Lebeck att avgörandet ligger i linje med Skolfallet. Enligt Lebeck betonade båda avgörandena att betungande of-fentligrättsliga åtgärder måste ha ett tydligt lagstöd och att sådant stöd inte kan konstrueras genom en ändamålsinriktad eller extensiv tolkning av bestämmelsen. Domstolen avstod därmed i båda fallen från att motivera en mer vidsträckt användning av vitesinstitutet med hänvisning till effektivitetsskäl. I stället gavs legalitetsprincipen och kravet på positivt författningsstöd en framträdande betydelse.<sup>204</sup>

Kravet på lagstöd varierar emellertid i olika sammanhang inom förvaltningsrätten. Det innebär att domstolarna tolkar kravet på lagstöd med viss flexibilitet för vilken typ av stöd som myndigheter måste ha för sitt agerande.<sup>205</sup> I vissa situationer kan särskilda skyddsintressen, som barnets bästa, ligga till grund för en mindre strikt tillämpning av kravet på lagstöd. I ett fall godtog domstolen att ett omedelbart omhändertagande av ett barn bestod trots att den akuta risken för barnet hade minskat. Enligt lagtexten (6 § LVU) förutsätter ett omhändertagande att det är sannolikt att barnet behöver vård och att rättens beslut inte kan avvaktas, med hänsyn till risken för barnets hälsa eller utveckling. Högsta förvaltningsdomstolen framhöll emellertid att bedömningen av om ett redan verkställbart omhändertagande ska bestå inte enbart avser om den akuta risken kvarstår, utan även på behovet av fortsatt utredning och att undvika avbrott i vården. Mot bakgrund av barnets bästa ansågs omhändertagandet bestå av andra anledningar än det som framgår av lagtexten. Avgörandet visar således på att starka skyddsintressen kan motivera en mer flexibel tillämpning av kravet på lagstöd.<sup>206</sup>

Denna typ av flexibilitet kan förstås mot bakgrund av att förvaltningsrätten i stor utsträckning präglas av vaga normer som kräver skönsmässiga bedömningar. Som Lebeck framhåller innebär sådana normer att rättstillämpningen inte alltid ger ett entydigt svar, utan att myndigheter och domstolar i viss uträkning måste fylla ut reglerna. Ett sådant utrymme är nödvändigt för att rättsordningen ska vara praktiskt fungerande, men förutsätter begränsningar för att inte underminera legalitetsprincipen.<sup>207</sup>

I detta sammanhang aktualiseras kravet på lojal rättstillämpning. Det innebär att myndigheter och domstolar inte enbart ska beakta lagtexten utan även se till lagstiftningens syfte och de ändamål som bär upp regleringen. En sådan

---

<sup>203</sup> HFD 2025 ref. 23, p.17.

<sup>204</sup> Lebeck (2026) s 138 f.

<sup>205</sup> Lebeck (2018) s. 163.

<sup>206</sup> HFD 2011 ref 50, Lebeck, (2018) s. 291.

<sup>207</sup> Lebeck (2018) s. 65 f.

tolkning innebär en begränsning av skönsutrymmet, eftersom rättsregler inte får användas till andra syften än de lagstiftaren avsett. Det finns alltså en in-neboende balansgång mellan effektiv och ändamålsenlig å ena sidan och rätts-säker och förutsebar rättstillämpning å andra sidan.<sup>208</sup>

## 6.5 Kommentar till Högsta förvaltningsdomstolens domskäl

Min utgångspunkt är att Högsta förvaltningsdomstolens slutsats i Skolfallet i och för sig framstår som möjlig att försvara, men att domstolens bärande motivering inte är övertygande. Det jag framför allt fäster mig vid är att majoriteten lade för stor vikt vid vitets straffliknande karaktär. Det är ett alltför vagt argument för att bära upp slutsatsen att vite inte får dömas ut innan det bakomliggande föreläggandet vunnit laga kraft, även vid omedelbart gällande viten.

Det första som måste klargöras är vad majoriteten egentligen gjorde i avgörandet. Domstolen konstaterade att vissa förelägganden enligt specialförfattningar ska, alternativt får, gälla omedelbart. Vidare konstaterade domstolen att lagstiftningen inte uttryckligen anger när ett vite enligt ett omedelbart gällande föreläggande får dömas ut. Därefter resonerade majoriteten kring förhållandet mellan effektivitet och rättssäkerhet och landade i att vitets straffliknande karaktär talar starkt emot att, utan uttryckligt lagstöd, döma ut vitet innan föreläggandet vunnit laga kraft.

Här menar jag att det finns skäl att stanna upp. Domstolen verkar föra två resonemang samtidigt. Å ena sidan förs ett legalitetsresonemang: eftersom det saknas uttryckligt lagstöd bör domstolen inte läsa in en befogenhet att döma ut vite före laga kraft. Å andra sidan förstärks detta med hänvisning till att vitet är straffliknande. Min fråga är då om det senare tillför något.

Hänvisningen till vitets straffliknande karaktär är problematisk därför att den är alltför obestämmd. Att något är straffliknande medför i sig inga omedelbara rättsverkningar. Om domstolen vill låta den straffliknande karaktären få en sådan bärande betydelse borde domen tydligare förklara på vilket sätt utdömandet liknar straff, varför denna likhet är relevant just i frågan om laga kraft och hur långt analogin till straffrätten egentligen ska dras. Jag får intrycket att domstolen har utvecklat en vana att tillskriva vitet en ”straffliknande karaktär” och därefter låter denna generera rättsverkningar.<sup>209</sup>

Tillskrivningen återkommer i olika rättsliga sammanhang såsom delgivning, preskription, rättskraft och nu laga kraft men utan att det tydliggörs vad i denna strafflikhet som är normativt bärande. Det blir cirkulärt: vitet behandlas i vissa avseenden som straff eftersom det är straffliknande, och det anses straffliknande eftersom det behandlas som straff. Denna typ av resonemang

---

<sup>208</sup> Lebeck (2018) s. 65 f.

<sup>209</sup> Jfr. HFD 2024 ref. 4 och NJA 2021 s. 490.

försvarar en transparent rättslig analys och gör det oklart vilka överväganden som bär upp slutsatsen.

Som Lavin påpekat finns det skäl att vara försiktig med sådana schematiska klassificeringar. Detta blir särskilt tydligt vid skillnaden mellan generella och individuella viten. Generella viten är som nämnts allmänt hållna och gäller gemene man som överskrider en föreskrift. Därigenom har generella viten en tydlig likhet med böter. Av 7 och 8 §§ viteslagen följer också att sådana viten ska dömas ut av allmän domstol och handläggas enligt rättegångsbalkens regler för brottmål.

Individuella viten är däremot knutna till ett konkret föreläggande och fungerar som ett påtryckningsmedel för att framtvinga ett visst handlande. Detta synsätt har också återspeglats i praxis där domstolen exempelvis betonat att vite inte ska dömas ut om ändamålet med föreläggandet förfallit eller om något rättelsebehov inte längre föreligger. Det individuella vitet är därför inte i första hand bakåtblickande eller bestraffande, utan framåtriktat och handlingsdirigerande. Dessutom hade lagstiftaren en uttalad ambition när viteslagen arbetades fram, att inte blanda samman generella och individuella viten.<sup>210</sup> Jag menar att denna åtskillnad även bör få större genomslag i rättstillämpningen.

Även viteslagens forumregler talar för att individuella viten i första hand bör förstås som förvaltningsrättsliga åtgärder. I samband med viteslagen skedde ett forumskifte för individuella viten, på så sätt att förvaltningsdomstol som huvudregel ska pröva frågor om utdömande. Detta motiverades av att förvaltningsdomstol ansågs ha bäst kompetens, just eftersom vitet är en förvaltningsrättslig åtgärd. Det är därför motsägelsefullt att vitet, när det väl ska dömas ut, tillskrivs en straffliknande karaktär som dessutom får rättsverkningar.

Jag anser att majoritetens resonemang speglar en historiskt betingad förståelse av vitet, snarare än en fullt utvecklad systematisk analys av hur institutet bör förstås i dagens förvaltningsrättsliga ordning. Det innebär inte att vitet saknar straffliknande drag. Att vitet i vissa avseenden liknar straff har uppmärksammats i doktrinen, bland annat av Petrén, Fahlbeck och Wetter.<sup>211</sup> Dessa diskussioner är intressanta och betydelsefulla eftersom de visar att vitet historiskt har förståtts i nära anslutning till straffrätten. En likhet innebär emellertid inte att straffrättsliga utgångspunkter kan överföras till vitesinstitutet, som ju faktiskt är en förvaltningsrättslig åtgärd. Den historiska förståelsen bör därför inte tillmätas någon normativ betydelse i dagens rättstillämpning.

Detta gäller särskilt eftersom den äldre doktrinen utvecklades i ett annat rättsläge. Före viteslagens tillkomst saknades ett enhetligt regelverk för

---

<sup>210</sup> Prop. 1984/85:96 s. 23 och s. 98.

<sup>211</sup> Se avsnitt 5.1.

vitesinstitutet, vilket gjorde att rättstillämparen i högre grad fick stödja sig på allmänna principer och rättsvetenskapliga uppfattningar.<sup>212</sup> Att sådana uppfattningar fick betydelse i ett äldre och mer oreglerat rättsläge innebär dock inte att de bör ges samma genomslag idag, när vitesinstitutet i större utsträckning är reglerat genom viteslagen och specialförfattningar. Snarare talar detta för att domstolen bör luta sig mer åt viteslagens systematiska uppbyggnad, särskilt åtskillnaden mellan generella och individuella viten samt det forumskifte som lagstiftaren genomförde, än åt schematiska föreställningar om vitets straffliknande drag.

Dessutom är det först vid verkställigheten av ett utdömt vite som likheten med straff blir tydlig, eftersom samma verkställighetsregler då tillämpas. I detta skede finns alltså en konkret rättslig koppling mellan vite och straffrättsliga sanktioner.<sup>213</sup> Innan dess saknas det skäl att låta vitets påstådda strafflikhet få självständig rättslig betydelse i frågan om när vitet får dömas ut.

Mot denna bakgrund hade Skolfallets domslut kunnat motiveras mer träffsäkert genom en tydligare anknytning till legalitetsprincipen. Enligt Lebeck ligger Skolfallet i linje med HFD 2025 ref. 23. Det stämmer till viss del, eftersom båda avgörandena utmynnar i en restriktiv tolkning av lagtexten. Det finns dock en viktig skillnad. I HFD 2025 ref. 23 byggde domstolen sina domskäl på legalitetsprincipen, utan att tillskriva vitet någon straffliknande karaktär. Det är en mer övertygande motivering eftersom det inte väcker frågor om något så vagt som karaktär, vem som bestämmer den och vilken rättslig funktion denna klassificering fyller. I stället har legalitetsprincipen en konstitutionell förankring och det är väl etablerat att betungande ingripanden mot den enskilde kräver tydligt lagstöd.<sup>214</sup> Om slutsatsen i Skolfallet ytterst bygger på att lagstiftningen inte ger ett tillräckligt stöd för att kunna döma ut vitet före föreläggandets laga kraft, bör detta också uttryckas som ett legalitetsproblem – inte döljas bakom en obestämd hänvisning till vitets straffliknande karaktär.

---

<sup>212</sup> Lavin (1978) Offentlighetsrättsligt vite I s. 10 f., Petré (1946) s. 238.

<sup>213</sup> Jfr. Fahlbeck (1938) s 79 och s. 56.

<sup>214</sup> 1 kap. 1 § 3 st. regeringsformen, 8 kap. 2 § regeringsformen, Lebeck (2018) s. 212.

## 7 Effektivitet

### 7.1 Balansen mellan effektivitet och rättssäkerhet

Balansen mellan effektivitet och rättssäkerhet är ett genomgående inslag i frågan om myndighetsbeslut.<sup>215</sup> Bland annat föreskriver 9 § förvaltningslagen att handläggning av ärenden ska vara så enkel, snabb och kostnadseffektiv som möjligt, utan att det sker på bekostnad av den enskildes rättssäkerhet.<sup>216</sup>

Effektivitetsöverväganden utgör många gånger ett motstående intresse till legalitetsprincipens krav på tydligt lagstöd. Som framhållits i doktrin förutsätter rättsordningen en tillräcklig grad av effektiv offentlig maktutövning. Rättsordningen kan inte enbart förstås som ett system av normer, utan måste också ses som en tvångsordning med kapacitet att faktiskt genomdriva sina beslut. Utan en sådan genomslagskraft riskerar rättsordningen att förlora sin handlingsstyrande funktion.<sup>217</sup>

Effektivitet kan avse såväl myndigheters handläggning, genomförande av beslut i enskilda fall som rättsordningens förmåga att styra beteenden och uppnå samhällliga mål. Ett strikt krav på lagstöd kan i vissa situationer begränsa myndigheternas handlingsutrymme och därigenom försvåra ett snabbt och effektivt ingripande.<sup>218</sup>

På det straffrättsliga området har det framhållits att effektivitetssträvanden kan medföra en förskjutning där rättssäkerhetsgarantier, såsom legalitet och förutsebarhet, ges mindre utrymme. I vissa fall tycks detta accepteras som en konsekvens av behovet av ett mer resurseffektivt och snabbt system.<sup>219</sup>

Synsättet illustreras i sanktionsväxlingen av felparkering. Före reformerna under 1970-talet var felparkering kriminaliserad och straff kunde utdömas av domstol efter åtal.<sup>220</sup> Systemet var emellertid resurskrävande: en betydande del av domstolarnas mål avsåg felparkeringsförseelser, samtidigt som betalningsfrekvensen var låg. Det ledde till att en reform genomfördes i syfte att effektivisera handläggningen. Felparkering avkriminaliserades och ersattes med en administrativ sanktionsavgift.<sup>221</sup>

---

<sup>215</sup> Von Essen (2024) s. 83.

<sup>216</sup> 9 § förvaltningslagen. Begreppet kostnadseffektivitet i 9 § ska tolkas brett och avser kostnader får både det allmänna och den enskilde enligt Ahlström, Förvaltningslag (2017:900), 9 §, avsnitt 2.1 Enkelt, snabbt, kostnadseffektivt och rättssäkert.

<sup>217</sup> Lebeck (2018) s. 48.

<sup>218</sup> Lebeck, (2018) s. 79, jfr minoritetens domskäl i NJA 2021 s. 490 respektive HFD 2024 ref. 4.

<sup>219</sup> Flodgren (2019) s. 6.

<sup>220</sup> Prop. 1975/76:106 s. 36.

<sup>221</sup> Prop. 1975/76:106 s. 28 och s. 30, jfr 2 § lag (1976:206) om felparkeringsavgift.

Sanktionsavgift har, liksom straff, ett repressivt syfte och innebär en ekonomisk påföljd vid överträdelse. Samtidigt beslutas de inom ett administrativt förfarande vilket innebär att de inte fullt omges av samma processuella garantier som straffrättsliga sanktioner. Bland annat bygger sanktionsavgifter på ett strikt ansvar där det inte ställs krav på subjektiva rekvisit som uppsåt eller oaktsamhet. Dessutom gäller en direkt och ovillkorlig betalningsskyldighet av en felparkeringsavgift, även om avgiften bestrids och innan någon slutlig prövning har skett.<sup>222</sup>

I diskussion om sanktionsväxling har det därför framhållits att rättssäkerheten i viss mån kan komma att försvagas, något som i praktiken tycks betraktas som en förutsedd och accepterad konsekvens av effektivitetshänsyn.<sup>223</sup> I ett remissyttrande från Domstolsverket uttalas: ”Att använda administrativa sanktioner innebär vissa avsteg från rättssäkerheten jämfört med att använda straffrättsliga sanktioner.”<sup>224</sup> Felparkeringsavgiften framstår därmed som ett tydligt exempel på hur effektivitetshänsyn kan motivera en reglering där en straffliknande sanktion inte fullt ut omges av samma rättssäkerhetsgarantier som den straffrättsliga ordningen.<sup>225</sup>

Avvägningen mellan effektivitet och rättssäkerhet kan även förstås mot bakgrund av att rättsordningen inte kan eliminera all osäkerhet. Kravet på förutsebarhet syftar till att minska rättslig osäkerhet, men något absolut skydd mot osäkerhet kan inte upprätthållas. Lebeck betonar att det är viktigt att skilja mellan rättslig och faktisk osäkerhet. Medan rättslig osäkerhet är hänförlig till rättsordningens utformning och tillämpning, uppkommer faktisk osäkerhet genom förändringar i verkligheten som inte kan förutses. Rättsordningen kan i viss mån hantera den förra, men inte den senare. Således är det oundvikligt att rättsordningen i vissa situationer måste hantera olika former av osäkerhet, och att en strikt upprätthållen förutsebarhet ibland får stå tillbaka för andra intressen som effektivitet och möjligheten att upprätthålla en fungerande ordning. Rättssäkerhetskrav är således inte absoluta, utan de måste vägas mot motstående intressen.<sup>226</sup>

## 7.2 Situationer då effektivitet fått större genomslag

Innan Skolfallet meddelades har Mark- och miljööverdomstolen och kamrarrätten vid flera tillfällen kommit fram till att laga kraft inte är en förutsättning, utan att rättsordningen i stället måste ge effektiviteten större genomslag.

---

<sup>222</sup> Flodgren (2019) s. 9 f, 2 § lag om felparkeringsavgift.

<sup>223</sup> Flodgren (2019) s. 6.

<sup>224</sup> Remissvar 16 januari 2014 från Domstolsverket över SOU 2013:38 Vad bör straffas? i dnr 1771–2013 s. 3.

<sup>225</sup> Flodgren (2019) s. 10 f.

<sup>226</sup> Lebeck (2018) s. 68.

### 7.2.1 MÖD i mål nr 891–11

I ett fall prövade Mark- och miljööverdomstolen en situation där ett föreläggande om skyddsavstånd vid gåsuppfödning hade förenats med löpande vite om 20 000 kr och förordnats att gälla omedelbart. Föreläggandet innebar att verksamheten inte fick bedrivas närmare än 200 meter från närboendes tomtgräns för att minska oacceptabla störningar för grannar, såsom oljud och lukt från gässen.<sup>227</sup> Beslutet överklagades och hade alltså inte vunnit laga kraft när frågan om utdömandet aktualiserades.<sup>228</sup>

Miljöförbundet ansökte om utdömande av vite eftersom adressaten inte hade följt skyddsavståndet.<sup>229</sup>

Domstolen uttalade att om ett vitesföreläggande gäller omedelbart, kan ett vite i princip dömas ut trots att föreläggandet ännu inte vunnit laga kraft.<sup>230</sup>

Mark- och miljööverdomstolen tillade att om föreläggandet senare upphävs eller ändras, får det nya beslutet retroaktiv verkan vid prövningen av utdömandefrågan. I det aktuella fallet hade skyddsavståndet först sänkts från 200 meter till 25 meter av mark- och miljödomstolen och därefter fastställts till 75 meter av Mark- och miljööverdomstolen i ett parallellt mål.<sup>231</sup>

Vid bedömningen av om vitet skulle dömas ut prövades därför om verksamheten hade bedrivits i strid mot det slutligt bestämda skyddsavståndet om 75 meter – inte det ursprungliga avståndet om 200 meter.<sup>232</sup>

Det visade sig att gässen hade hållits närmare än 75 meter från tomtgränsen, vilket gjorde att en överträdelse av det slutliga föreläggandet hade skett. Förutsättningar för utdömande av vite förelåg därmed.<sup>233</sup>

Vitet jämkades dock. Mark- och miljödomstolen hade satt ned beloppet från 20 000 kr till 5 000 kr, och Mark- och miljööverdomstolen fann inte skäl att jämka ytterligare. Skälet till jämkningen var att det ursprungliga föreläggandet om 200 meter hade bedömts som alltför ingripande och i praktiken inneburit ett verksamhetsförbud. Samtidigt hade överträdelse av skyddsavstånd om 75 meter skett, varför vitet inte eftergavs helt utan sattes ned till ett lägre belopp.<sup>234</sup>

---

<sup>227</sup> Mark- och miljööverdomstolens dom i mål nr M 891–11.

<sup>228</sup> Mark- och miljööverdomstolens dom i mål nr M 1325–11.

<sup>229</sup> Mark- och miljööverdomstolens dom i mål nr M 1325–11.

<sup>230</sup> Mark- och miljööverdomstolens dom den 11 november 2011 i mål nr M 1325–11.

<sup>231</sup> Mark- och miljööverdomstolens dom den 11 november 2011 i mål nr M 1325–11, se även Mark- och miljööverdomstolens dom i mål nr M 891–11.

<sup>232</sup> Mark- och miljööverdomstolens dom i mål nr M 1325–11.

<sup>233</sup> Mark- och miljööverdomstolens dom i mål nr M 1325–11.

<sup>234</sup> Mark- och miljööverdomstolens dom i mål nr M 1325–11.

Domen överklagades men Högsta domstolen beslutade att inte meddela prövningstillstånd.<sup>235</sup>

Även i doktrin presenteras lösningen att det senare beslutet ska tillerkännas retroaktiv verkan. Alltså om det bakomliggande beslutet, det vill säga föreläggandet, upphävs av övre instans, får ett redan utdömt vite som utgångspunkt anses sakna grund och därför återgå till den som har erlagt det.<sup>236</sup>

### 7.2.2 MÖD i mål nr P 9835–17

Målet handlade om ett användningsförbud enligt 11 kap. 38 § plan- och bygglagen som var förenat med löpande vite på 600 000 kr. Nämnden hade meddelat användningsförbudet med hänsyn till den risk för liv och säkerhet som byggnaden innebar. Byggnaden, med bristande brandskydd, var en industri-lokal som felaktigt använts för bostadsändamål. Adressaten invände att frågan om användningsförbudet var riktigt ännu inte var slutligt avgjord eftersom beslutet överklagats och därmed kan vitet inte bli utdömt.<sup>237</sup>

Inledningsvis konstaterade domstolen att beslutet om föreläggandet var omedelbart gällande enligt 11 kap. 38 § plan- och bygglagen och att inhibition inte har meddelats. Mot den bakgrunden uttalade Mark- och miljööverdomstolen att det, när det är fråga om ett omedelbart gällande beslut, inte finns något principiellt hinder mot att pröva frågan om utdömande trots att beslutet inte vunnit laga kraft.<sup>238</sup>

Domstolen betonade samtidigt att det ”många gånger är lämpligt” att invänta laga kraft.<sup>239</sup> Domstolen konstaterade emellertid att det inte förelåg några omständigheter i målet som talade för att prövningen om ansökan av utdömande av vite borde avvaktas. I stället fäste domstolen särskild vikt vid att användningsförbudet har meddelats av brandskyddsskäl och att sådana beslut gäller omedelbart.<sup>240</sup>

Förutsättningarna för vitets utdömande ansågs i övrigt vara uppfyllda. Adressaten blev därmed förpliktigad att betala vite på 600 000 kr.<sup>241</sup> Domen överklagades inte.<sup>242</sup>

När ett föreläggande föreskriver en tidsfrist för att utföra en åtgärd, menar både Mark- och miljööverdomstolen och doktrin att föreläggandets laga kraft bör inväntas innan vitet kan dömas ut. Detta motiveras av att tidsfristen kan

---

<sup>235</sup> Högsta domstolen i mål nr T 5520–11.

<sup>236</sup> Blomberg och Svensson, plan- och bygglag (2010:900) 11 kap. 37 §, avsnitt 3.2 Allmänt om utdömande av vite.

<sup>237</sup> Mark- och miljööverdomstolens dom i mål nr P 9835–17.

<sup>238</sup> Mark- och miljööverdomstolens dom i mål nr P 9835–17.

<sup>239</sup> Mark- och miljööverdomstolens dom i mål nr P 9835–17 s. 6.

<sup>240</sup> Mark- och miljööverdomstolens dom i mål nr P 9835–17.

<sup>241</sup> Mark- och miljööverdomstolens dom i mål nr P 9835–17.

<sup>242</sup> Mailkonversation med Mark- och miljööverdomstolen.

behöva justeras under processens gång.<sup>243</sup> Problematiken illustreras i ett rättsfall där ett rivningsföreläggande var adresserat till två fastighetsägare. Enligt föreläggandet skulle två byggnader rivas senast den 31 december 2012. Beslutet var förenat med vite på 25 000 kr för var och en av fastighetsägarna. Föreläggandet överklagades i flera instanser – från Länsstyrelsen hela vägen upp till Mark- och miljööverdomstolen. Föreläggandet stod sig i sak men Mark- och miljööverdomstolen ändrade tidsfristen till 6 månader efter det att domen vunnit laga kraft.<sup>244</sup> Såväl domstolen som Lavin drar därför slutsatsen att det är lämpligast att avvakta föreläggandets lagakraftvinnande innan vitet kan dömas ut.<sup>245</sup>

Lavin framhåller vidare att det inte finns något principiellt hinder mot att döma ut vite innan laga kraft när föreläggandet gäller omedelbart. Enligt honom är utgångspunkten att adressaten, oavsett den pågående överprövningen, under alla omständigheter har brutit mot ett gällande beslut eftersom föreläggandet gäller omedelbart. Det förhållande att beslutet ännu inte vunnit laga kraft förändrar inte att en överträdelse faktiskt har skett.<sup>246</sup>

Samtidigt identifierar Lavin risken för att vitet kan komma att dömas ut på en grund, det vill säga ett föreläggande, som senare undanröjs. Detta utgör enligt Lavin ett rättssäkerhetsproblem, vilket han menar på förklarar varför myndigheter ofta avvaktar även när de inte behöver göra det. En alltför långtgående försiktighet riskerar dock att urholka effektiviteten hos omedelbart verkställbara förelägganden. Om vitet i praktiken aldrig kan realiseras innan laga kraft, förlorar omedelbarhetsregeln en betydande del av sin funktion.<sup>247</sup>

För att ett utdömande ändå ska framstå som legitimt uppställer Lavin ett villkor: besvärsmyndigheten måste vara *viss* om att föreläggandet, i vad avser den omedelbara verkställigheten, inte kommer att rubbas genom överprövningen. Med andra ord bör besvärsmyndigheten avvakta om det efter en sannolikhetsbedömning finns konkreta indikationer på att beslutet om vitesföreläggandet kan komma att ändras.<sup>248</sup>

### 7.2.3 KR i mål nr 4337–19

Ett tredje mål handlade om att Miljö- och hälsoskyddsnämnden hade förelagt Fazer Food Services AB att omedelbart säkerställa korrekt märkning av allergikost. Föreläggandet var förenat med löpande vite om 100 000 kr per överträdelse. Beslutet förordnades att gälla omedelbart med stöd av 33 §

---

<sup>243</sup> Lavin (2017) s. 124–125.

<sup>244</sup> Mark- och miljööverdomstolens dom i mål nr M 1002–14.

<sup>245</sup> Mark- och miljööverdomstolens dom i mål nr P 9835–17, Lavin (2017) s. 124–125.

<sup>246</sup> Lavin (2017) s. 125.

<sup>247</sup> Lavin (2024) s. 229.

<sup>248</sup> Lavin (2024) s. 229.

livsmedelslagen.<sup>249</sup> Bolaget överklagade föreläggandet. Således hade det inte vunnit laga kraft när ansökan om utdömande av vite prövades.<sup>250</sup>

Förvaltningsrätten avvisade ansökan om utdömandet. Domstolen ansåg att det förelåg ett formellt hinder mot att pröva ansökan eftersom det bakomliggande vitesföreläggandet ännu inte hade vunnit laga kraft. Som stöd hänvisade förvaltningsrätten till RÅ 80 2:53.<sup>251</sup> Liknande resonemang har även förts i kammarrättspraxis, där domstolen uttalat att en ansökan visserligen kan ges innan föreläggandet vunnit laga kraft, men att domstolen inte kan göra en sakprövning innan föreläggandet vunnit laga kraft.<sup>252</sup>

När nämnden överklagade förvaltningsrättens avvisningsbeslut beslutade kammarrätten först att inte meddela prövningstillstånd.<sup>253</sup> Frågan om meddelande av prövningstillstånd kom därför att prövas av Högsta förvaltningsdomstolen.<sup>254</sup>

I enlighet med instansordningens princip tog inte Högsta förvaltningsdomstolen ställning till sakfrågan. I stället konstaterade domstolen att det saknas vägledande avgöranden om, och i så fall under vilka förutsättningar, ett vite som förenats med ett omedelbarhetsförordnande kan dömas ut innan vitesföreläggandet vunnit laga kraft. Högsta förvaltningsdomstolen ansåg att frågan var av betydelse för rättstillämpningen vilket gjorde att domstolen upphävde kammarrättens beslut att inte meddela prövningstillstånd och förordnade kammarrätten att pröva överklagandet.<sup>255</sup>

Efter Högsta förvaltningsdomstolens beslut prövade kammarrätten frågan i sak.<sup>256</sup>

Kammarrätten konstaterade att viteslagen saknar en bestämmelse som uppställer laga kraft som en förutsättning för utdömande av vite. Domstolen pekade särskilt på att Viteskommittén föreslog en uttrycklig regel om att vite inte skulle få dömas ut innan vitesföreläggandet vunnit laga kraft, men att lagstiftaren valde att inte införa en sådan bestämmelse i viteslagen. Detta tolkade kammarrätten som att lagstiftaren medvetet avstått från att göra laga kraft till ett generellt processuellt villkor för utdömande.<sup>257</sup>

---

<sup>249</sup> Livsmedelslagen syftar till att säkerställa en hög skyddsnivå för människors hälsa när det gäller livsmedel enligt 1 § livsmedelslag (2006:804).

<sup>250</sup> Förvaltningsrätten i Stockholms beslut i mål nr 6922–18.

<sup>251</sup> Förvaltningsrätten i Stockholms beslut i mål nr 6922–18.

<sup>252</sup> Kammarrätten i Stockholms dom i mål nr 1181-16.

<sup>253</sup> Kammarrätten i Stockholms beslut i mål nr 9185–18.

<sup>254</sup> Högsta förvaltningsdomstolens beslut i mål nr 1032–19.

<sup>255</sup> Högsta förvaltningsdomstolens beslut i mål nr 1032–19.

<sup>256</sup> Kammarrätten i Stockholms dom i mål nr 4337–19.

<sup>257</sup> Kammarrätten i Stockholms dom i mål nr 4337–19, jfr. SOU 1982:21 s. 69 f., prop. 1984/85:96 s. 20–23 och s. 41 f. Se avsnitt 3.2.

Domstolen framhöll vidare att viteslagen syftar till att effektivisera vitesinstitutet och att förarbetena uttryckligen problematiserar att ett krav på lagakraftvinnande kan skapa utrymme för illojala förhållningsåtgärder. I propositionen anges det att i vissa situationer finns skäl att låta ett vitesföreläggande gälla omedelbart, särskilt om det finns anledning att misstänka förhållning eller om åtgärderna kräver särskild skyndsamhet, exempelvis vid överhängande fara för människors eller djurs liv eller hälsa. Mot denna bakgrund drog kammarrätten slutsatsen att lagstiftarens intention talar för att vite ska kunna dömas ut även innan föreläggandet vunnit laga kraft, när det gäller omedelbart. Om inte riskerar omedelbarhetsförordnandet att förlora sin praktiska betydelse.<sup>258</sup>

Kammarrätten tog också fasta på att rättsläget inte var klarlagt i modern praxis. Domstolen godtog därför inte förvaltningsrättens slutsats att RÅ 80 2:53 fortfarande kunde upprätthållas som en generell regel om formellt hinder, utan uttalade att den bedömning som gjordes i RÅ 80 2:53 skedde innan viteslagen stiftades och därmed inte längre är aktuell.<sup>259</sup>

När det gäller rättssäkerheten ansåg kammarrätten att det inte löses genom ett generellt krav på laga kraft, utan genom de kontrollmekanismer som finns i systemet. För det första kan den övre instansen besluta om inhibition, vilket sätter stopp för omedelbar verkställighet. För det andra ska domstolen i själva utdömandemålet pröva om förutsättningarna för utdömande är uppfyllda, vilket innefattar en kontroll av föreläggandet. Kammarrätten tillade att domstolen dessutom kan välja att avvakta med prövningen av utdömandet, men framhöll att detta är en processuell möjlighet i den enskilda fallet och inte ett generellt krav.<sup>260</sup>

Slutsatsen blev därför att förvaltningsrätten inte borde ha avvisat ansökan enbart på grunden att föreläggandet inte vunnit laga kraft. Eftersom föreläggandet har förordnats att gälla omedelbart fanns förutsättningar för att pröva utdömandefrågan. Kammarrätten upphävde därför avvisningsbeslutet och återförvisade målet för ny handläggning i sak.<sup>261</sup> Kammarrättens dom överklagades inte.<sup>262</sup>

I den nya prövningen kom förvaltningsrätten fram till att alla objektiva förutsättningar för att döma ut vite var uppfyllda, ändamålet var inte förfallet och inget talade för jämkning. Därmed landade förvaltningsrätten i att 200 000 kr i vite ska dömas ut.<sup>263</sup>

---

<sup>258</sup> Kammarrätten i Stockholms dom i mål nr 4337–19, jfr. prop. 1984/85:96 s. 42.

<sup>259</sup> Kammarrätten i Stockholms dom i mål nr 4337–19.

<sup>260</sup> Kammarrätten i Stockholms dom i mål nr 4337–19.

<sup>261</sup> Kammarrätten i Stockholms dom i mål nr 4337–19.

<sup>262</sup> Mailkonversation med Kammarrätten i Stockholm.

<sup>263</sup> Förvaltningsrätten i Stockholms dom mål nr 26960–19.

Domen överklagades till kammarrätten. Kammarrätten meddelade inte prövningstillstånd.<sup>264</sup>

Även detta beslut överklagades till Högsta förvaltningsdomstolen, som inte meddelade prövningstillstånd.<sup>265</sup> I förevarande fall anförde den enskilde att kammarrätten borde ha meddelat prövningstillstånd. Även om Högsta förvaltningsdomstolen formellt ska pröva om kammarrätten haft skäl att vägra prövningstillstånd, framgår det av praxis att bedömningen i praktiken ofta handlar om att det finns anledning att ifrågasätta riktigheten av underinstansens, det vill säga förvaltningsrättens, avgörande. Om så är fallet anses kammarrätten ha gjort fel som inte meddelat prövningstillstånd.<sup>266</sup>

#### 7.2.4 KR i mål nr 5711–20

I ett senare avgörande landade kammarrätten i samma slutsats: att vitet får dömas ut innan laga kraft. Målet rörde ett föreläggande som Miljö- och klimatinämnden i Göteborgs kommun hade meddelat mot en restaurang med stöd av lagen om tillfälliga smittskyddsåtgärder på serveringsställen. Bolaget hade ålagts att säkerställa att gäster i olika sällskap höll ett smittskyddssäkert avstånd till varandra mot bakgrund av pandemin. Enligt beslutet innebar det minst en meter. Föreläggandet förenades med vite om 50 000 kr och förordnades, i enlighet med lagens huvudregel, att gälla omedelbart.<sup>267</sup>

Efter en kontroll ansåg nämnden att restaurangen inte hade följt föreläggandet och därmed ansökte nämnden om utdömning av vite hos förvaltningsrätten. Förvaltningsrätten avvisade ansökan eftersom föreläggandet ännu inte hade vunnit laga kraft.<sup>268</sup>

Kammarrätten kom till en annan slutsats. Domstolen anförde att huvudregeln enligt lagen om tillfälliga smittskyddsåtgärder på serveringsställen är att beslut enligt lagen ska gälla omedelbart. Kammarrätten betonade även lagens syfte, vilket framgår av förarbetena. Av förarbetena framgår att det är angeläget att snabbt kunna ingripa mot verksamheter där det finns risk för smittspridning av covid-19. Samtidigt framhålls att den enskilde i samband med ett överklagande kan begära inhibition. Mot denna bakgrund ansåg kammarrätten att samma skäl talar för att vite ska kunna dömas ut även innan ett föreläggande vunnit laga kraft.<sup>269</sup>

---

<sup>264</sup> 34 a § 2 st. 1 p. förvaltningsprocesslagen, Kammarrätten i Stockholms beslut i mål nr 6485–20.

<sup>265</sup> Högsta förvaltningsdomstolens beslut i mål nr 2206–21.

<sup>266</sup> Von Essen, Förvaltningsprocesslag (1971:291), kommentaren till 36 §, avsnitt Grunderna för prövningstillstånd punkt två.

<sup>267</sup> Miljö- och klimatinämnden vid Göteborgs kommuns beslut i dnr 2020-1407, jfr. 7 § 3 st. lag (2020:526) om tillfälliga smittskyddsåtgärder på serveringsställen.

<sup>268</sup> Förvaltningsrätten i Göteborgs dom i mål nr 11617–20.

<sup>269</sup> Kammarrätten i Göteborgs dom i mål nr 5711–20, jfr. prop. 2019/20:172 s. 28.

Kammarrätten fann därför att förvaltningsrätten varit förhindrad att pröva ansökan om utdömning av vite. Därmed upphävde domstolen förvaltningsrättens dom och återförvisade målet till förvaltningsrätten för en materiell prövning av om förutsättningarna för att döma ut vitet var uppfyllda.<sup>270</sup> Kammarrättens dom överklagades inte.<sup>271</sup>

I den materiella prövningen, efter återförvisningen, fann förvaltningsrätten att vitet var lagligen grundat och inga jämningsgrunder förelåg. Vitet kunde därför dömas ut.<sup>272</sup> Förvaltningsrättens dom överklagades inte.<sup>273</sup>

### 7.3 Sammanfattande kommentarer

Sammanfattningsvis visar dessa fyra rättsfall situationer där effektivitet har fått stort genomslag i rättstillämpningen och därmed lett till att avsaknaden av laga kraft inte har behandlats som ett hinder.<sup>274</sup> RÅ 80 2:53 hade visserligen länge uppfattats som stöd för att laga kraft utgjorde en förutsättning för att döma ut vitet.<sup>275</sup> Samtidigt kodifierades aldrig denna ordning i viteslagen, trots att frågan uttryckligen övervägdes av Viteskommittén.<sup>276</sup>

Rättsfallen visar en tendens att frångå den restriktiva linje som RÅ 80 2:53 förespråkar. Samtidigt visar rättsfallen på att rättsläget var splittrat. I målet om allergimärkning intog förvaltningsrätten och kammarrätten olika ståndpunkter. Förvaltningsrätten höll fast vid den äldre linjen och behandlade avsaknaden av laga kraft som ett formellt hinder mot utdömning, med hänvisning till RÅ 80 2:53. Kammarrätten intog däremot motsatt hållning och fäste stor vikt vid att lagstiftaren inte hade infört någon generell regel om laga kraft, trots att frågan hade varit föremål för övervägande. Kammarrätten betonade dessutom viteslagets effektivitetssyfte och såg rättssäkerhetsproblem som hanterbara inom inhibition och den efterföljande prövningen av utdömandemålet. Därmed ansåg kammarrätten att avsaknaden av laga kraft hos föreläggandet inte utgör ett formellt hinder mot att pröva frågan.

Även Mark- och miljööverdomstolen landade i att vitet kunde dömas ut trots att föreläggandet ännu inte vunnit laga kraft, förutsatt att föreläggandet varit omedelbart gällande. Samtidigt har domstolen inte behandlat detta som ett oproblematiskt tillvägagångssätt. Tvärtom återkom domstolen till tanken att laga kraft ofta bör inväntas, men att detta inte är ett absolut krav. I stället såg domstolen till det enskilda fallet. Efter att ha konstaterat att föreläggandet

---

<sup>270</sup> Kammarrätten i Göteborgs dom i mål nr 5711–20.

<sup>271</sup> Mailkonversation med Kammarrätten i Göteborg.

<sup>272</sup> Förvaltningsrätten i Göteborgs dom i mål nr 12778–20.

<sup>273</sup> Mailkonversation med Förvaltningsrätten i Göteborg.

<sup>274</sup> Mark- och miljööverdomstolens dom mål nr M 1325–11, Mark- och miljööverdomstolens dom i mål nr P 9835–17, Kammarrätten i Stockholms dom i mål nr 4337–19, Kammarrätten i Göteborgs dom i mål nr 5711–20.

<sup>275</sup> Förvaltningsrätten i Stockholms dom i mål nr 11980-15, Kammarrätten i Stockholms dom i mål nr 1181-16, 1182-16 respektive 1183-16.

<sup>276</sup> Prop. 1984/85:96 s. 42.

gällde omedelbart enligt 11 kap. 38 § plan- och bygglagen, att inhibition inte har meddelats och att det inte var olämpligt bedömde domstolen att vitet kunde dömas ut.<sup>277</sup>

Det är särskilt betydelsefullt att tre av de fyra genomgångna fallen i avsnitt 7.2 rör starka skyddsintressen knutna till liv och hälsa. I målet om användningsförbud stod brandskydd i centrum. I målet om allergimärkning gällde saken korrekt allergimärkning av livsmedel. I målet om smittskyddsåtgärder handlade det om att begränsa smittspridning under pandemin. Gemensamt för dessa är att lagstiftningen har utformats för att möjliggöra ett skyndsamt ingripande därför att konsekvenserna av passivitet kan bli allvarliga för människors liv och hälsa. Avgörandena visar att domstolarna inte har bortsett från rättssäkerhetsintresset, utan snarare balanserat rättssäkerhetsintresset mot det effektivitetsintresse som motiverar reglerna om omedelbar verkställighet.

Mot denna bakgrund framstår Skolfallet som ett tydligt avsteg från de nyss nämnda effektivitetsbetonade fallen.<sup>278</sup> Högsta förvaltningsdomstolen behandlade inte avsaknaden av laga kraft som ett formellt hinder mot att pröva ansökan, utan som en materiell förutsättning för att vitet skulle kunna dömas ut. Följden blev därför att ansökan avslogs, inte att den avvisades. Detta skiljer sig från de underrättsavgöranden där avsaknaden av laga kraft behandlades som ett formellt hinder mot att pröva frågan.<sup>279</sup> Samtidigt anser jag att det inte är självklart hur långt Skolfallet ska sträckas. Det är denna fråga som diskuteras i nästa kapitel.

---

<sup>277</sup> Mark- och miljööverdomstolens dom i mål nr P9835-17.

<sup>278</sup> Mark- och miljööverdomstolens dom i mål nr M 1325-11, Mark- och miljööverdomstolens dom i mål nr P 9835-17, Kammarrätten i Stockholms dom i mål nr 4337-19, Kammarrätten i Göteborgs dom i mål nr 5711-20.

<sup>279</sup> HFD 2024 ref. 4, Förvaltningsrätten i Göteborgs dom i mål nr 11617-20, Förvaltningsrätten i Stockholms beslut i mål nr 6922-18.

## 8 Hur ska HD döma i Brandskyddsfallet?

### 8.1 Högsta domstolens möjliga vägar

Min utgångspunkt är att Högsta domstolen i Brandskyddsfallet har tre tänkbara vägar att gå. Den första är att ansluta sig till den tolkning av Skolfallet enligt vilken laga kraft alltid krävs för utdömande av vite. Den andra är att uppfatta Skolfallet som uttryck för en absolut princip, men ändå välja att frångå denna och i stället slå fast en annan rättsregel. Den tredje är att förstå Skolfallet mer begränsat och anse att avgörandet inte utesluter utdömande före laga kraft i sådana situationer där föreläggandet gäller omedelbart till skydd för liv och hälsa.

Det första alternativet framstår vid en första anblick som det mest rimliga. Det harmonierar väl med rubriken till Skolfallet, med flera senare underrättsavgöranden och med rättssäkerhetsintresset att betungande rättsverkningar inte bör inträda innan den bakomliggande skyldigheten är slutligt fastställd.<sup>280</sup> Jag anser dock att detta alternativ är otillräckligt och alltför enkelt. En sådan tolkning bortser från att Skolfallet rörde ett annat skyddsintresse än liv och hälsa och riskerar dessutom att göra regler om omedelbar verkan mindre effektiva än vad lagstiftaren avsett.

Det andra alternativet är att Högsta domstolen går emot Skolfallet genom att slå fast att viten alltid kan dömas ut innan föreläggandet vunnit laga kraft, under förutsättning att det är ett omedelbart gällande vitesföreläggande. Det framstår för mig som mindre sannolikt och lämpligt. Förvisso har det historiskt hänt att de högsta instanserna förespråkar två olika linjer i samma rättsfråga.<sup>281</sup> En sådan väg skulle emellertid skapa en onödigt skarp konflikt mellan de högsta instanserna och rättsläget skulle bli ännu mer oklart. Det finns ingen anledning för Högsta domstolen att välja en sådan konfrontativ lösning när rättsläget i stället kan nyanseras genom en mer begränsad och systematisk tolkning av Skolfallet.

Mot denna bakgrund anser jag alltså att Högsta domstolen bör landa i det tredje alternativet. Skolfallet ska förstås som en huvudregel, inte som ett absolut förbud. En sådan tolkning gör det möjligt att respektera domens rättssäkerhetsbetonade resonemang, samtidigt som utrymme lämnas för de situationer där ett föreläggande ska gälla omedelbart till skydd för liv och hälsa, såsom enligt 11 kap. 38 § plan- och bygglagen. Avgörande blir då inte om vite alltid kan dömas ut före föreläggandet vunnit laga kraft, utan om det i det

---

<sup>280</sup> Se bl.a. Kammarrätten i Göteborgs dom i mål nr 5746–24, Förvaltningsrätten i Uppsalas dom i mål nr 1182-25, Mark- och miljödomstolens dom vid Växjö tingsrätt i mål nr M 1414-26, Mark- och miljödomstolen vid Östersunds tingsrätts dom i mål nr M 264-26.

<sup>281</sup> Petrén (1946) s. 242, jfr. med bl.a. RÅ 1942 Fo 4 och NJA I 1943 I s. 588.

enskilda fallet finns tillräckligt starka skäl för att låta omedelbarheten få genomslag även i utdömandefrågan.

## 8.2 Skolfallet som huvudregel

Högsta förvaltningsdomstolen uttalade i Skolfallet att den omständigheten att ett vitesföreläggande ska gälla omedelbart enligt lag inte i sig innebär att vitet kan dömas ut före vitesföreläggandet vunnit laga kraft.<sup>282</sup> Även i Brandskyddsfallet ska vitesföreläggandet enligt lag gälla direkt.<sup>283</sup> Med Skolfallet som huvudregel kan alltså omständigheten att föreläggandet enligt lag ska gälla omedelbart inte ensamt bära slutsatsen att vitet får dömas ut innan föreläggandet vunnit laga kraft. Frågan är i stället om det finns särskiljande omständigheter som motiverar en annan bedömning i Brandskyddsfallet.

En sådan avgörande skillnad ligger i det skyddsintresse som föreläggandet avser. Medan Skolfallet rörde skolplikt och barns rätt till utbildning, avser Brandskyddsfallet ett användningsförbud som meddelats av brandsäkerhetskäl för att skydda för liv och hälsa. Skillnaden är således att betydelsen av den omedelbara verkan i Brandskyddsfallet är knuten till ett skyddsintresse där passivitet kan få allvarliga och irreversibla konsekvenser.

Förvisso förelåg det vid tidpunkten för vitesföreläggandets meddelande ingen faktisk fara för människors liv och hälsa i den mening att en brand hade utbrutit. Föreläggandet i Brandskyddsfallet tog däremot sikte på att byggnaden inte fick användas för vistelse på grund av brister i brandskyddet.<sup>284</sup> Brandskyddsreglerna är i detta avseende preventiva: det avgörande är inte om faran har inträffat, utan om byggnaden erbjuder det föreskrivna skyddet om en brand väl realiserar. I Brandskyddsfallet hade det allmänna och generella brandskyddskravet inte följts och bristerna bedömdes vara så allvarliga att byggnaden inte kunde nyttjas utan risk för liv och hälsa.<sup>285</sup> Det vitesförelagda användningsförbudet blev därför det konkreta verktyg som stod till det allmännas förfogande för att skydda de personer som vistades i byggnaden.

Mot denna bakgrund får vitets funktion särskild betydelse. Vitet är ett handlingsdirigerande påtryckningsmedel vars effektivitet bygger på att hotet uppfattas som reellt.<sup>286</sup> Det är denna funktion, snarare än vitets straffliknande drag, som bör vara styrande vid bedömningen av om vitesföreläggandets laga kraft måste inväntas innan vitet kan dömas ut.<sup>287</sup> Till skillnad från en allmän bestämmelse, såsom 8 kap. 4 § plan- och bygglagen, riktar sig ett individuellt vitesföreläggande till en bestämd adressat och är knutet till ett konkret påbud

---

<sup>282</sup> HFD 2024 ref. 4, jfr. 7 kap. 23 § skollagen.

<sup>283</sup> Högsta domstolens beslut i mål nr P 3967–25, jfr. 11 kap. 38 § plan- och bygglagen.

<sup>284</sup> Samhällsbyggnadsnämnden i Botkyrka kommuns beslut i dnr SBN 2024–000566 s. 3.

<sup>285</sup> Länsstyrelsen i Stockholms beslut i mål nr 60170–2024 s. 5, jfr 8 kap. 4 § 2 p. plan- och bygglagen.

<sup>286</sup> Prop. 1984/85:96 s. 39, Von Essen (2024) s. 250 f.

<sup>287</sup> Se avsnitt 6.5.

eller förbud. Adressaten får genom föreläggandet veta både vad som krävs och vilket belopp som kan komma att dömas ut om föreläggandet inte följs.<sup>288</sup> Föreläggandet och utdömandet är alltså två led i samma handlingsdirigerande kedja: utdömandet förutsätter föreläggandet, men föreläggandet får sin verkliga kraft genom möjligheten till utdömande. Således är utdömandet att betrakta som en realisering av den på förhand angivna konsekvensen, vars syfte är att bekräfta det första beslutets trovärdighet.<sup>289</sup> När viteslagen arbetades fram konstaterade dock Viteskommittén att systemet led av ineffektivitet, särskilt på grund av risken av förhaling genom långdragna överklagandeprocesser.<sup>290</sup>

Denna problematik aktualiseras i Brandskyddsfallet, där föreläggandet meddelades i oktober 2024 men vann laga kraft först i december 2025.<sup>291</sup> Trots att adressaten var skyldig att följa föreläggandet under denna period, var den omedelbara verkan otillräcklig då användningsförbudet ändå överträdades. Om Skolfallet ska tolkas som ett absolut förbud innebär det att vitet inte kan dömas ut förrän över ett år senare. Därmed prioriteras adressatens intresse av en slutlig prövning framför de skyddsintressen som användningsförbudet vilar på. I Brandskyddsfallet blir denna fördröjning särskilt kritisk, eftersom föreläggandets syfte är att avvärja brådskande risker för människors liv och hälsa.

Sammantaget talar förhalingnsrisken och skyddsintressets tyngd för att regler om omedelbar verkan bör tolkas med beaktande av vitets funktion som påtryckningsmedel. Vitet verkar genom det psykiska och ekonomiska tryck som hotet om betalningsskyldighet skapar.<sup>292</sup> Om hotet inte kan realiseras i nära anslutning till överträdelsen förlorar det sin avsedda verkan. Resultatet blir att syftet med omedelbarheten – att motverka risker här och nu – går förlorat. Dessutom har adressaten i en sådan situation, trots pågående överprövning, brutit mot ett gällande beslut. En lojal rättstillämpning talar därför för att den omedelbara verkan enligt 11 kap. 38 § plan- och bygglagen också omfattar utdömandet.

Betydelsen av ett effektivt genomslag framträder även i lagstiftarens överväganden om processordningen för mål om utdömande av vite enligt plan- och bygglagen.<sup>293</sup> Vid utformningen av dessa mål gjordes en uttrycklig avvägning mellan den enskildes intresse och vitets effektivitet. Regeringen konstaterade att möjligheten till ersättning för rättegångskostnader kunde vara av stort värde för den enskilde, men fann ändå att en sådan ordning var olämplig eftersom den riskerade att avskräcka kommuner från att ansöka om utdömande. Även om detta inte direkt visar att vite får dömas ut före laga kraft, illustrerar

---

<sup>288</sup> SOU 1982:21 s. 21 f, jfr skiljaktiges mening i NJA 2021 s. 490.

<sup>289</sup> Jfr NJA 2021 s. 490 skiljaktiges mening, se särskilt p. 10.

<sup>290</sup> Jfr. SOU 1982:21 s. 17 f. exemplet om fastighetsägaren och sanitära åtgärder.

<sup>291</sup> Se figur 1.

<sup>292</sup> Prop. 1984/85:96 s. 39, Von Essen (2024) s. 250 f.

<sup>293</sup> Se avsnitt 2.3.1.

det att lagstiftaren tillmäter vitets effektivitet stor betydelse, även när den enskildes intressen därmed får stå tillbaka.<sup>294</sup>

Mot detta effektivitetsargument står legalitetsprincipen. Utdömmande av vite är en betungande åtgärd för den enskilde och kräver tydligt lagstöd. Skyddet för liv och hälsa kan därför inte i sig ersätta krav på lagstöd. Mitt ställningsstagande bygger därför på hur redan befintliga normer ska förstås i ett systematiskt sammanhang: reglerna om vite, bestämmelserna om omedelbar verkan i plan- och bygglagen och det skyddsintresse – liv och hälsa – som bär upp regleringen.

Här måste en distinktion föras mellan att etablera en ny maktbefogenhet och att bestämma räckvidden av ett redan lagligen grundat vitesföreläggande. I HFD 2025 ref. 23 var en restriktiv tolkning nödvändig eftersom frågan gällde befogenheten att överhuvudtaget ingripa. I Brandskyddsfallet finns däremot uttryckligt lagstöd både för att meddela vitesföreläggandet och för att föreläggandet ska gälla omedelbart. Frågan är därmed inte om det allmänna har rätt att ingripa, utan vilken verkan den lagreglerade omedelbarheten ska ges när adressaten har överträtt ett gällande förbud.

Rättsordningen tillåter redan i andra sammanhang att betungande åtgärder får verkan före laga kraft. Ett exempel är felparkeringsavgifter. Felparkeringsavgifter ska betalas även om beslutet överklagas, vilket motiveras av behovet av ett enkelt och snabbt sanktionssystem. Jämförelsen kan inte överföras direkt till vitesinstitutet eftersom felparkeringsavgifter har uttryckligt lagstöd för sådan verkan.<sup>295</sup> Däremot visar regleringen att laga kraft inte är ett principiellt nödvändigt krav för att ett betungande beslut ska få rättsverkningar mot den enskilde. I Brandskyddsfallet är skälen dessutom av betydligt tyngre karaktär eftersom omedelbarheten syftar till att skydda liv och hälsa.

Att skyddet för liv och hälsa ger effektivitetsskäl en särskild tyngd har också stöd i de avgöranden som kom före Skolfallet.<sup>296</sup> I målet om allergimärkning dömdes vitet ut före föreläggandet vunnit laga kraft i ett sammanhang som rörde liv och hälsa. Högsta förvaltningsdomstolens beslut att i det fallet inte meddela prövningstillstånd har visserligen inget prejudikatvärde. I målet var emellertid frågan om kammarrätten hade haft skäl att meddela prövningstillstånd och av praxis framgår att en sådan bedömning i hög grad tar sikte på om det finns anledning att ifrågasätta riktigheten av underinstansens avgörande, i detta fall förvaltningsdomstolens avgörande. Det innebär inte att domstolen bekräftade förvaltningsrättens bedömning, däremot kan Högsta förvaltningsdomstolens beslut ändå tala för att utdömmande av vite före laga

---

<sup>294</sup> Se prop. 2009/10:215 s. 157 Umeå tingsrätts remissynpunkt, där möjligheten till ersättning för rättegångskostnader framhölls som betydelsefull för enskilda.

<sup>295</sup> 2 § lag om felparkeringsavgift.

<sup>296</sup> Mark- och miljööverdomstolens dom i mål nr M 891–11, Mark- och miljööverdomstolens dom i mål nr P 9835–17, Kammarrätten i Stockholms dom i mål nr 4337–19, Kammarrätten i Göteborgs dom i mål nr 5711–20.

kraft inte anses vara en uppenbart utesluten möjlighet.<sup>297</sup> När människors liv och hälsa står på spel måste omedelbarhetsregleringen ges ett reellt materiellt innehåll: att tillåta förhållning under pågående överprövning skulle i praktiken göra det akuta skyddsintresset verkningslöst.

Även Mark- och miljööverdomstolens avgöranden före Skolfallet pekar på att laga kraft inte har behandlats som ett absolut krav i situationer där skyddsintresset rör liv och hälsa. Domstolen betonade förvisso att det många gånger är lämpligt att invänta laga kraft, men har inte ansett att det föreligger något absolut hinder mot ett tidigare utdömande.<sup>298</sup> Detta bekräftar den tidigare framhållna distinktionen: Skolfallet bör inte slentrianmässigt tillämpas på situationer där omedelbarheten är knuten till risker för liv och hälsa – såsom vid brandskydd, allergimärkning eller smittskydd.

Ett sådant kontextuellt synsätt är inte främmande för förvaltningsrätten. Även på andra rättsområden har domstolen tolkat legalitetsprincipens genomslag i ljuset av starka skyddsintressen. I mål om vård av unga har Högsta förvaltningsdomstolen accepterat en relativt flexibel tolkning av lagstöd när skyddet för barns liv och hälsa har varit tungt vägande.<sup>299</sup> När det övergripande skyddsintresset är just liv och hälsa finns därför skäl att inte låta legalitetsprincipen isolerat mynna ut i ett absolut krav på laga kraft. Legalitetsprincipen ska i stället tolkas kontextuellt.

I detta anseende måste Brandskyddsfallet skiljas från vitesförelägganden som ålägger adressaten att vidta en positiv åtgärd inom en viss tidsfrist, till exempel att riva en byggnad. I de fallen kan en överprövning påverka vilken tidpunkt som ska gälla för fullgörelsen. Om den ursprungliga tidsfristen har passerat under domstolsprocessen finns det ofta skäl att bestämma en ny tidsfrist. Vid ett omedelbart gällande användningsförbud är situationen den omvända. Överträdelsen består här inte i att adressaten har underlåtit att agera inom en viss fullgörelsestid, utan i att ett förbud har brutits efter att beslutet har börjat gälla. Frågan om det är olämpligt att döma ut vitet på grund av tidsfristens placering saknar därför betydelse i Brandskyddsfallet.<sup>300</sup>

Detta innebär inte att vite generellt skulle kunna dömas ut före föreläggandet har vunnit laga kraft. En sådan reglering vore oförenlig med Skolfallet. I stället ska möjligheten att döma ut vitet förstås som ett snävt undantag från huvudregeln. Undantaget förutsätter att följande kumulativa förutsättningar är uppfyllda. (1) Vitesföreläggandet ska enligt lag gälla omedelbart. (2) Vitesföreläggandet måste avse skydd för liv och hälsa. Slutligen, även om dessa två förutsättningar är uppfyllda, så har besvärsmyndigheten möjligheten att

---

<sup>297</sup> 36 § förvaltningsprocesslagen, Von Essen, Förvaltningsprocesslag (1971:291), 36 §, avsnitt Grunderna för prövningstillstånd punkt två.

<sup>298</sup> Mark- och miljööverdomstolens dom i mål nr P 9835–17.

<sup>299</sup> HFD 2011 ref 50.

<sup>300</sup> Jfr. Mark- och miljööverdomstolens dom i mål nr P 9835–17, Lavin (2017) s. 124–125.

meddela inhibition. Inhibition innebär att domstolen, efter en preliminär bedömning och en samlad intresseavvägning, stoppar föreläggandets omedelbara verkan i avvaktan på slutlig prövning. Om föreläggandets omedelbara verkan inhiberas under överklagandeprocessen upphör adressatens skyldighet att omedelbart rätta sig efter beslutet. Av den anledningen kan inte heller vitet dömas ut.<sup>301</sup> För att konkretisera detta så hade mark- och miljödomstolen, i sin prövning den 31 januari 2025, kunnat döma ut vitet utan hinder av föreläggandets lagkraftvinnande eftersom mark- och miljödomstolen avslag inhibitionsyrkandet den 11 december 2024.<sup>302</sup>

Genom en sådan tillämpning blir utdömande före vitesföreläggandets lagkraftvinnande inte en generell regel, utan ett strikt avgränsat undantag för de fall där akuta effektivitetsskäl tillåts väga tyngre än intresset av att avvakta en slutlig processuell prövning.

### 8.3 Invändningar mot ett begränsat undantag

Det finns emellertid invändningar mot att tolka Skolfallet som en huvudregel med utrymme för undantag. En första invändning är att rättssäkerheten riskerar att försvagas om ett utdömande tillåts före laga kraft. Invändningen bygger i huvudsak på att rättssäkerheten i första hand säkerställs genom ett lagakraftkrav. Som uppsatsen visar finns det emellertid andra rättssäkerhetsmekanismer i systemet.

Möjligheten till inhibition fungerar som en första ventil, vilken domstolen också ska beakta ex officio om ett uppenbart behov föreligger. Därutöver sker en fullständig och självständig prövning i utdömandemålet. Inom ramen för denna process prövar besvärsmyndigheten såväl föreläggandets giltighet som överträdelsen, om ändamålet gått förlorat, om det finns grund för jämkning och om adressaten har haft en giltig ursäkt. Om föreläggandet vid en senare överprövning skulle ändras eller upphävas, får det dessutom retroaktiv verkan på det utdömda vitet, i den meningen att ett redan inbetalt belopp ska återbetalas.<sup>303</sup> Rättssäkerheten är således inte frånvarande, utan tillgodoses genom andra kontrollmekanismer än enbart kravet på vitesföreläggandets laga kraft.

En annan invändning är att en inhibitionsprövning i sig rymmer ett mått av osäkerhet. Prövningen är till sin natur preliminär och vilar på en prognos om huruvida föreläggandet kan komma att ändras, samt en avvägning mellan

---

<sup>301</sup> Lavin, Viteslagen (22 april 2026), kommentaren till 6 § under rubriken Kontroll av vitesföreläggandet, jfr. Kammarrätten i Stockholms dom i mål nr 4337–19 och Kammarrätten i Göteborgs dom i mål nr 5711–20.

<sup>302</sup> Se figur 1.

<sup>303</sup> Blomberg och Svensson, plan- och bygglag (2010:900) 11 kap. 37 §, avsnitt 3.2 Allmänt om utdömande av vite, jfr Mark- och miljööverdomstolens dom i mål nr M 891–11.

motstående skaderisker som en omedelbar verkställighet respektive uppskov innebär.<sup>304</sup>

Att rättstillämpningen i vissa situationer måste bygga på prognoser är emellertid inte unikt för vitesinstitutet. Rättsordningen accepterar liknande bedömningar även i betydligt mer ingripande sammanhang. Ett tydligt exempel är häktning, där domstolen – med hänvisning till skyddsintressen såsom risk för undanröjande av bevis eller fortsatt brottslighet – fattar frihetsberövande beslut baserade på just en framtidsprognos.<sup>305</sup>

Som framgått i avsnitt 7.1 kan rättsordningen inte eliminera all osäkerhet, särskilt inte faktisk osäkerhet. Rättssäkerheten kräver därför inte att varje osäkerhetsmoment undanröjs, utan att upprätthålla en ordning där rättssäkerheten garanteras genom kontrollmekanismer, samtidigt som den omedelbara verkställigheten ges ett reellt och praktiskt genomslag.

## 8.4 Slutsats

Avslutningsvis besvaras uppsatsens tre frågeställningar enligt följande. HFD 2024 ref. 4 ska inte förstås som ett absolut förbud mot att döma ut vite innan det bakomliggande föreläggandet vunnit laga kraft. Avgörandet ska i stället förstås som en huvudregel. Som utgångspunkt ska vite alltså inte dömas ut före laga kraft. Huvudregelns räckvidd måste dock bedömas mot bakgrund av det regelverk som föreläggandet grundas på och det skyddsintresse som föreläggandet ska tillgodose.

När föreläggandet syftar till att skydda liv och hälsa väger effektivitetsintresset särskilt tungt. Ett strikt krav på laga kraft riskerar att urholka den omedelbara verkan som lagstiftaren har föreskrivit. Det finns därmed ett begränsat utrymme att döma ut vite före föreläggandet vunnit laga kraft. Undantaget förutsätter att omedelbarheten följer direkt av lag och att föreläggandet avser skydd för liv och hälsa. För att inte vitet ska dömas ut i fall där det är olämpligt med anledning av att föreläggandet sannolikt kommer att ändras har besvärsmyndigheten möjlighet att meddela inhibition. Därtill ska även besvärsmyndigheten som prövar utdömandefrågan pröva om de övriga förutsättningarna för utdömandet, såsom föreläggandets giltighet, om en överträdelse har skett, om ändamålet med vitet har förfallit och om det finns skäl för jämkning. På så sätt upprätthålls en balans mellan effektivitet och rättssäkerhet. Omedelbarheten ges ett faktiskt genomslag i de situationer där lagstiftaren bedömt att skyddet för liv och hälsa kräver ett skyndsamt ingripande, samtidigt som den enskildes rättssäkerhet tillgodoses genom inhibition och den efterföljande prövningen i utdömandemålet.

---

<sup>304</sup> Eklund (1998) s. 58 f.

<sup>305</sup> 24 kap. 1 § rättegångsbalk (1942:740).

I Brandskyddsfallet är förutsättningarna för undantaget uppfyllda. Användningsförbudet gäller omedelbart enligt 11 kap. 38 § plan- och bygglagen. Föreläggandet har meddelats av brandskyddsskäl till skydd för liv och hälsa. Inhibition har inte meddelats. Mot denna bakgrund är min slutsats att avsaknaden av vitesföreläggandets laga kraft inte i sig hindrar att vitet kan dömas ut i Brandskyddsfallet.

# Käll- och litteraturförteckning

## KÄLLOR

### Offentligt tryck

#### Remissvar

Domstolsverket, *Remissvar över SOU 2013:38 Vad bör straffas?*, dnr 1771–2013, 16 januari 2014

#### Utredningsbetänkanden

SOU 1982:21 Ett effektivare vite

#### Motion

Motion 1984/85:2831

#### Propositioner

Prop. 2019/20:172 En ny lag om tillfälliga smittskyddsåtgärder på serveringsställen

Prop. 2016/17:180 En modern och rättssäker förvaltning – ny förvaltningslag

Prop. 2009/10:215 Mark- och miljödomstolar

Prop. 1984/85:96 Med förslag till lag om viten m.m.

Prop. 1975/76:106 Med förslag till lag om felparkeringsavgift, m.m.

### Rättsfallsförteckning

#### *Allmänna domstolar*

#### Högsta domstolen

Högsta domstolens beslut i mål nr P 3967–25

NJA 2022 s. 934

NJA 2022 s. 459

NJA 2021 s. 490

NJA 2020 s. 893

NJA 2020 s. 892

NJA 2020 s. 832

Högsta domstolens mål nr T 5520–11

NJA 2015 s. 512

NJA 1974 s. 243

NJA 1971 s. 437

NJA 1943 I s. 588

NJA 1936 I s. 637

NJA 1906 s. 131

Mark- och miljööverdomstolen

Mark- och miljööverdomstolens beslut i mål P 13871–25

Mark- och miljööverdomstolen i mål nr M 1325–11

Mark- och miljööverdomstolen i mål nr P 9835–17

Mark- och miljööverdomstolen i mål nr P 2189–25

Mark- och miljööverdomstolen i mål P 10360–12

Mark- och miljööverdomstolen i mål nr M 12288–18

Mark- och miljööverdomstolen i mål nr M 891–11

Mark- och miljööverdomstolen i mål nr P 11053–13

Mark- och miljööverdomstolen i mål nr M 1002–14

Mark- och miljödomstolarna

Mark- och miljödomstolen vid Nacka tingsrätts dom i mål P 9743–24

Mark- och miljödomstolen vid Nacka tingsrätt i mål P 10221–24

Mark- och miljödomstolens dom vid Växjö tingsrätt i mål nr M 1414–26

Mark- och miljödomstolen vid Östersunds tingsrätts dom i mål nr M 264–26

*Allmänna förvaltningsdomstolar*

Högsta förvaltningsdomstolen

HFD 2025 ref. 23

HFD 2024 ref. 4

Högsta förvaltningsdomstolens dom i mål nr 4429–22

HFD 2021 ref. 13

Högsta förvaltningsdomstolens beslut i mål nr 2206–21

HFD 2020 ref. 28

Högsta förvaltningsdomstolens beslut i mål nr 1032–19

HFD 2011 ref. 50

RÅ 2009 ref. 51

RÅ 2005 not. 161

RÅ 1990 ref. 82

RÅ 1988 ref. 143

RÅ 1986 ref. 7

RÅ 80 2:53

RÅ 1974 ref. 38

RÅ 1973 ref. 40

RÅ 1944 Fo 10

RÅ 1944 Fo 7

RÅ 1942 Fo 4

#### Kammarrätterna

Kammarrätten i Stockholms beslut i mål nr 6485–20

Kammarrätten i Stockholms dom i mål nr 4337–19

Kammarrätten i Stockholms beslut i mål nr 9185–18

Kammarrätten i Stockholms dom i mål nr 1181-16

Kammarrätten i Stockholms dom i mål nr 1182–16

Kammarrätten i Stockholms dom i mål nr 1183–16

Kammarrätten i Göteborgs dom i mål nr 1606–22

Kammarrätten i Göteborgs dom i mål nr 1607–22

Kammarrätten i Göteborgs dom i mål nr 448–22

Kammarrätten i Göteborgs dom i mål nr 449–22

Kammarrätten i Göteborgs dom i mål nr 5746–24

Kammarrätten i Göteborgs dom i mål nr 5711–20

Kammarrätten i Göteborgs dom i mål nr 6214–16

#### Förvaltningsrätterna

Förvaltningsrätten i Stockholms beslut i mål nr 6922–18

Förvaltningsrätten i Stockholms dom mål nr 26960–19

Förvaltningsrätten i Stockholms dom i mål nr 11980–15

Förvaltningsrätten i Stockholms dom i mål nr 9707–19

Förvaltningsrätten i Göteborgs dom i mål nr 12778–20

Förvaltningsrätten i Göteborgs dom i mål nr 11617–20

Förvaltningsrätten i Malmös dom meddelad i mål nr 10626–21

Förvaltningsrätten i Malmös dom meddelad i mål nr 10628–21

Förvaltningsrätten i Malmös dom i mål nr 10841–21

Förvaltningsrätten i Malmös dom i mål nr 10843–21

Förvaltningsrätten i Uppsalas dom i mål nr 1182–25

#### *Beslut från kommunala nämnder och länsstyrelser*

Miljö- och klimatnämnden vid Göteborgs kommuns beslut i dnr 2020–1407

Samhällsbyggnadsnämnden i Botkyrka kommuns beslut den 17 okt. 2024 i dnr SBN 2024–000566.

Länsstyrelsen i Stockholms beslut i mål nr 60170–2024

## Övrigt material

Sveriges Radio, *Butikskedjorna fast i prisgranskning: Riskerar böter*, tillgänglig på: <https://www.sverigesradio.se/artikel/butikskedjorna-fast-i-prisgranskning-riskerar-boter> hämtad: 2026-03-20

Högsta förvaltningsdomstolen, *Historia och bakgrund*, tillgänglig på: <https://www.domstol.se/hogsta-forvaltningsdomstolen/om-hogsta-forvaltningsdomstolen/historik/> hämtad: 2026-04-09

Boverket, *Indelning i byggnadsklass och verksamhetsklass*, tillgänglig på: <https://www.boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken/regler-om-byggande/boverkets-byggregler/brandskydd/byggnadsklass-och-verksamhetsklasser/> hämtad: 2026-03-24

## Litteratur

Ahlström, Kristina (2026), *Förvaltningslag (2017:900)*, kommentar till 9 §, Karnov 2026-01-01, (JUNO)

Blomberg, Hugo (1889) *Den nordiska förvaltningsrätten*, Gyldendalske Boghandels Forlag (F. Hegel & Søn), Köpenhamn

Blomberg, Jesper och &, Johan (2025), *Plan- och bygglag (2010:900)*, kommentar till 11 kap. 37 §, Lexino 2025-12-01, (JUNO)

Conradson Warnling, Wiweka, Berntiz, Hedvig, Sandström, Lena, Åhman, Karin (2018), *Statsrättens grunder*, 6 uppl., Norstedts Juridik AB, Stockholm

Dahlman, Christian & Arvidsson, Niklas (2024), 'Om "Lundaskolan" och rättsvetenskapens roll i samhället', i: Adestam, Johan m.fl. (red.), *Festskrift till Per Samuelsson*. Juristförlaget i Lund s. 101–113

Dryselius, David (2022), 'Lundaskolan och rättskällorna', *Juridisk tidskrift*, 1/2022/, s. 35-61.

Dryselius, David (2019), *Avtalsviten: effekter och rättsverkningar*, Lunds universitet, Lund

Dworkin, Ronald (1978) *Taking Rights Seriously*, Harvard University Press, Cambridge

Eklund, Hans (1998), 'Inhibition – ett nödvändigt ont?', *Juridisk tidskrift*, 1/1998 s. 51–79

Fahlbeck, Erik (1938), *Förvaltningsrättsliga studier*, Ivar Haeggström i distribution, Stockholm

Fitger, Peter, Eriksson, Tobias, Hall, Per (2025), *Lag (1996:242) om domstolsärenden – En kommentar*, kommentar 26 § (2025-10-21, JUNO)

Flodgren, Boel (2024) 'Felparkeringsrätt – hellre fälla än fria?', *Juridisk tidskrift*, 1/2020, s. 3–24

Frändberg, Åke (2019), 'Begreppet rättssäkerhet', i: Dahlman, Christian, Wahlberg, Lena (red.), *Juridiska grundbegrepp*, Studentlitteratur, Lund, s. 19–53.

Gunnarsson, Åsa & Svensson, Eva-Maria (2023), *Rättsdogmatik – som rättsvetenskapligt perspektiv och metod*, Studentlitteratur, Lund

Hart, H. L. A (1961) *The Concept of Law*, Oxford at the Clarendon Press, Oxford

Håkan Strömberg & Bengt Lundell (2019), *Speciell förvaltningsrätt*, 20 uppl., Liber AB, Stockholm

Håkan Strömberg & Bengt Lundell (2028), *Allmän förvaltningsrätt*, 27 uppl., Liber AB, Stockholm

Jareborg, Nils (2004), 'Rättsdogmatik som vetenskap', *SvJT* s. 4–10

Kleineman, Jan (2025), 'Rättsdogmatisk metod', i: Nääv, Maria & Zamboni, Mauro (red.), *Juridisk metodlära*, 3 uppl., Studentlitteratur, Lund s. 25–56.

Lavin, Rune (2026) *Lag (1985:206) om viten – En kommentar*, kommentar till 6 §, (2026-04-22, JUNO)

Lavin, Rune (2025), *Förvaltningsprocessrätt*, 6 uppl., Norstedts Juridik AB, Stockholm

Lavin, Rune (2024), 'HFD 2024 ref. 4. Vite i ett föreläggande, som gäller omedelbart, får inte dömas ut, innan föreläggandet fått laga kraft. Plenimål', *Förvaltningsrättslig tidskrift*, 2/2024, s. 225–229

Lavin, Rune (2022), 'Offentlighetsligt vite i nyare rättspraxis', *Förvaltningsrättslig tidskrift*, 1/2022, s. 31–46

Lavin, Rune (2020), *Femtiofem år av offentlighetslig forskning*, Juristförlagen i Lund, Lund

Lavin, Rune (2000), 'Förvaltningsprocessen år 2000', *Juridisk tidskrift*, 1/2000, s. 93–110

Lavin, Rune (2017), *Viteslagstiftningen En kommentar*, 3 uppl., Wolters Kluwer Sverige AB, Stockholm

Lavin, Rune (1978), *Offentlighetsligt vite del II*, Breviks tryckeri, Teckomatorp

Lavin, Rune (1978), *Offentlighetsligt vite del I*, Breviks tryckeri, Teckomatorp

Lebeck, Carl (2018), *Legalitetsprincipen i förvaltningsrätten*, Norstedts Juridik AB, Stockholm

Lebeck, Carl (2026), 'HFD 2025 ref. 23. Om innebörden av kravet på lagstöd för beslut om vite', *Förvaltningsrättslig tidskrift*, 1/2026, s. 137–142

Lehrberg, Bert (2022), *Praktisk juridisk metod*. 14 uppl., Iusté, Uppsala

Lyles, Max (2025), 'Uppsalaskolan – den skandinaviska rättsrealismen', i: Nääv, Maria & Zamboni, Mauro (red.), *Juridisk metodlära*. 3 uppl., Studentlitteratur, Lund s. 99–137.

Petrén, Gustaf (1946), 'Anteckningar ang. vitets rättsliga natur i anledning av några rättsfall', *Förvaltningsrättslig tidskrift*, 4/1946, s. 238–244

Von Essen, Ulrik (2026), *Förvaltningsprocesslag (1971:291) – En kommentar*, kommentar till 36 §, (2026-02-25, JUNO)

Von Essen, Ulrik (2024), *Förvaltningsrättens grunder*, 6 uppl., Norstedts Juridik AB, Stockholm

Von Essen, Ulrik (2003), 'Saken i förvaltningsprocessen', *Förvaltningsrättslig tidskrift*, 4/2003, s. 503–522

Wetter, Folke P:son (1923), *Grundlinjer till föreläsningar över straffrättens allmänna del*, Uppsala